

Beylikler Döneminde Anadolu'da İnşa Edilen Ahî Yapıları Hakkında Bir Değerlendirme*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 13 Ekim 2023 Kabul Tarihi: 15 Aralık 2023

✉ **Ayşe Ersay Yüksel**

Doç. Dr. / Associate Professor
Ankara Üniversitesi / Ankara University
İlahiyat Fakültesi / Divinity Faculty
<https://ror.org/01wntqw50>
<https://orcid.org/0000-0002-0314-6182>
aeyuksel@ankara.edu.tr

Öz

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından yaklaşık İstanbul'un fethine kadar olan dönem Anadolu Türk mimarisinde Beylikler dönemi olarak tanımlanır. Bu dönem Anadolu sanatı ve mimarlığının en ilgi çekici dönemlerinden biridir. Anadolu'da eş zamanlı olarak Selçuklu, Bizans, Memluk ve Timur etkili gelenekler ve batıda tamamen yepyeni denemelerin olduğu bir anlayışla inşa edilen yapıların mirası Beylikler döneminden günümüze ulaşmıştır. Aslında Anadolu'daki siyasi dağınıklık ve çeşitliliği gösteren bu dönemden kalan eserler sanat ve mimarlık mirasının dinamizmini açıkça belgeler. Beylikler döneminde bir güç olarak ortaya çıkıp dönemin sosyal, kültürel ve sanat yaşamına katkı sağlayan grupların başında Ahîler gelmektedir. Ahîlerin öncelikli örgütlenme birimi olan Ahî zaviyeleri sadece Ahîlere ait merkez olarak kalmamış aynı zamanda etrafında yeni kentsel oluşumların örgütlendiği fiziki yapılar haline gelmiştir. Bu makalede Anadolu'da Ahîlerin baniliğinde inşa edilen cami, mescit, zaviye, türbe, medrese ve hamam yapıları üzerinden Anadolu Beyliklerinin mimari ve sanat geleneğinde yeri olan bu Ahî yapılarının inşai, mimari ve süsleme özelliklerine dair değerlendirmeler mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Türk İslâm Sanatları Tarihi, Mimari, Anadolu Beylikleri, Anadolu Beylikleri Sanatı, Ahilik, Ahî Yapıları, Zaviye.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

An Evaluation of Akhi Buildings Built in Anatolia During the Principalities Period

Research Article

Received: 13 October 2023 Accepted: 15 December 2023

Abstract

The period after the collapse of the Anatolian Seljuk State until the conquest of Istanbul is defined as the Principality period in Anatolian Turkish architecture. This period is one of the most interesting periods of Anatolian art and architecture. The heritage of the structures, which were built simultaneously in Anatolia with Seljuk, Byzantine, Mamluk and Timur influential traditions and with an understanding that included completely new experiments in the West, has survived from the Principalities period to the present day. In fact, the works from this period, which show the political disorganization and diversity in Anatolia, clearly document the dynamism of the artistic and architectural heritage. Akhis are one of the leading groups that emerged as a power during the principalities period and contributed to the social, cultural and artistic life of the period. Akhi zawiyas, the primary organizational unit of the Akhis, have not only remained the centers of the Akhis, but also become physical structures around which new urban formations are organized. In this article, there are evaluations on the construction, architectural and decorative features of these Akhi structures, which have a place in the architectural and artistic tradition of Anatolian Principalities, through the mosques, masjids, zawiyas, tombs, madrasahs and baths built under the patronage of the Akhis in Anatolia.

Keywords: History of Turkish Islamic Arts, Architecture, Anatolian Principalities, Art of Anatolian Principalities, Akhism, Akhi Structures, Zawiya.

Summary

The period from the collapse of the Anatolian Seljuks at the beginning of the 14th century until the conquest of Istanbul is defined as the Principality period in Anatolian Turkish architecture. For two centuries after the Seljuks in Anatolia, these principalities dominated the region and left their mark with the social and cultural works they had built. Some of the principalities established in Anatolia upon the collapse of the Anatolian Seljuk State were principalities established by the Turkmens, who were settled in the lands given to them as a result of their success in the wars with the Byzantine Empire and began to act independently over time. They are principalities established by statesmen on lands. When we look at 14th century Anatolia, it is possible to mention the following as important principalities;

The Turkmen dynasties Karakoyunlu State (1351-1469), and Aqqoyunlu Principalities (1340-1514), and the Dulkadiroğulları Principality (1337-1522), Ramazanoğulları Principality (1352-1608), Hamitoğulları (1297-1391?), Karamanids (1256-1474), Candaroğulları Principality (1335-1384?), Eretnaoğulları Principality (1335-1381), Germiyans (1276-1390), Saruhanoğulları Principality (1300-1390?), Aydınoğulları Principality (1308-1426), Menteşeoğulları Principality (1282-1391), Karesi Principality around (1296-1345), and the Osmanoğulları Principality (1299-1923).

The Anatolian Seljuk State started to produce works in the field of art and architecture in the second half of the 12th century, and by the 13th century, it had created a magnificent style in a relatively short time. Many monuments with different functions were built, especially mosques, madrasahs, hospitals, imarets, dervish lodges, tombs, inns, baths, caravanserais, castles, fountains and bridges.

This period is one of the most interesting periods of Anatolian art and architecture. The heritage of the structures, which were built simultaneously in Anatolia with Seljuk, Byzantine, Mamluk and Timur influential traditions and with an understanding that included completely new experiments in the west, has survived from the Principalities period to the present day.

Akhism, which started to appear in Anatolia in the 13th century and was one of the leading religious-social organizations that played an important role in the social and political life of the Principalities period, is a rapidly spreading social group in the region. Members of this organization had a great influence in cities, villages and border regions, and carried out important activities in urban life, not only economically but also politically and socio-culturally, at a time

when state authority in Anatolia was weakened, especially in the 13th century. The establishment of the Akhism institution in the cities as a prominent actor during the Anatolian Seljuk Period, deeply affected the Turkish city and its socio-cultural structure in the background, in connection with the political events of the period in the uncertainty of the new period that emerged after the Seljuks. In this direction, the Akhis carried out development activities in the cities, and their main determining role in the society was shaped by zawiya-centered structures.

Akhi structures, which started to rise in Anatolia since the 13th century, are religious and social structures established by groups organized around the principles of futuwwa under the leadership of their leaders called Akhi, in order to make their existence visible. Among these religious and social structures, zawiya contributed greatly to the dissemination of the Akhi teachings and the construction of the Akhi identity. Akhi zawiya, which were established during the period not only to educate their followers and to spread the Akhi teachings, not only created an institutional identity, but also created a zawiya-centered architectural tradition and brought about a significant change in the physical texture of the cities.

Akhi structures are examined in two ways: Akhi structures that have fully or partially survived to the present day, and Akhi structures whose existence is known from historical sources but have not survived to the present day. It is necessary to say that the Akhi works that have survived to the present day are the ones that have survived to the present day, especially based on other historical sources such as cadastral registers, foundation registers, foundation registers, mühimme registers, sharia registers, judgment registers and various documents, as well as tombstones. The Principalities period in Anatolia was in the 13th and 14th centuries ranging across Ankara, Antalya, Amasya, Aydın, Bayburt, Bolu, Çanakkale, Çankırı, Denizli, Elazığ, Eskişehir, Isparta, İstanbul, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Sakarya, Sivas and Tokat. Many structures consisting of mosques and masjids, fountains, baths, madrasahs, tombs and zawiya, built under the patronage of the Akhis, were identified in the cities. While most of these structures are zawiya, other structures consist of mosques, masjids, fountains, baths, madrasahs, tombs and structures. Here, it is aimed to make an evaluation based on only selected works from different cities that show the diversity of Akhi structures. Because, based on the publications and research, it is known that there are many Akhi works other than the examples given here.

In summary, although Akhi structures have reached today by losing their originality to a large extent, they are original structures built in almost every geography of Anatolia, attracting attention with the fact that they reflect the architectural tradition of the 13th and 14th centuries, when they were first built.

Giriş

Moğollar 1277 yılında Anadolu'nun yönetimini ele alınca Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi ve askerî otoritesi neredeyse tamamen yok olmuştur. Bu sürecin nihai aşaması Anadolu Selçuklu Devleti'nin son hükümdarı II. Gıyaseddin Mesud'un 1308 yılında vefatının ardından Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin resmen ortadan kalkması ile tamamlanmıştır. Moğolların Selçuklunun son döneminde Anadolu yerleşmesi ve burada hâkimiyetlerinin güçlenmesi onları Anadolu'da coğrafi ve kültürel anlamda kalıcı unsurlardan biri yapmıştır. Ayrıca Moğolların Anadolu'ya aileleri ile yerleşmeleri İç Anadolu ve çevresinde güçlü ve hâkim konumda Moğol topluluklarının oluşmasına neden olmuştur. Bu yüzyılda Moğolların Anadolu'daki gücüne karşı duran tek grup Türkmenler olmuş, Türkmen toplulukları Moğolların baskıları sonucu Anadolu'da daha sarp ve uç bölgelere yerleşmişlerdir.¹ Türkmenler Anadolu'nun kuzeybatı ve batısını ellerine geçirecek fethettikleri bölgelerin her birinde bir Türkmen Beyliği kurmuşlardır. Türkmenlerin kurdukları bu yeni beyliklerin topraklarına Moğolların istilasını altında kalmış Anadolu Selçuklu yerleşimlerini terk eden çiftçi, tüccar, esnaf, zanaatkâr ve bilginler gelmiş, daha sonra bir iskân politikası çerçevesinde buralarda yaşamaya başlamıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra onların topraklarında hâkim olan beylikler banî beylerin ya da boyların adlarıyla kurulmuşlardır. Bunların bir kısmı Bizans İmparatorluğu ile yapılan savaşlardaki başarıları nedeniyle elde ettikleri topraklardaki beylikler bir kısmı da Selçuklu ve Moğol devlet adamlarının devlet teşkilatında kazandıkları başarılar dolayısıyla kurulmuş beylikleridir.² 14. yüzyıl Anadolu'suna baktığımızda önemli beylikler olarak şunları zikretmek mümkündür; Doğu Anadolu'da Diyarbakır ve çevresi ile Azerbaycan, İran ve Irak'ta hüküm süren Türkmen hanedanları Karakoyunlu (1351-1469) ve Akkoyunlu Beylikleri (1340-1514); Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmında Elbistan-Maraş çevresinde Dulkadiroğulları Beyliği (1337-1522); Adana ve Çukurova çevresinde Ramazanoğulları Beyliği (1352-1608); Güneybatı Anadolu'da Isparta, Burdur, Eğirdir, Antalya çevresinde Hamitoğulları (1297-1391?); Niğde, Karaman, Konya, İç İl, Taşili, Alanya, Konya ve çevresinde Karamanoğulları Beyliği (1256-1474); Kastamonu ve Sinop bölgesinde Canda-

¹ Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 2-3.

² Mehmet Ersan - Mustafa Alican, *Türklerin Kayıp Yüzyılı Beylikler Devri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 17.

roğulları Beyliği (1335-1384?); Sivas ve Kayseri çevresinde Eretnaoğulları Beyliği (1335-1381); Kütahya ve çevresinde, Germiyanogulları Beyliği (1276-1390); Manisa ve çevresinde Saruhanogulları Beyliği (1300-1390?); Tire, Ayasuluk, Birgi, Aydın ve İzmir çevresinde Aydınoğulları Beyliği (1308-1426); Muğla, Peçin, Milas, Balat ve çevresinde Menteşeoğulları Beyliği (1282-1391); Balıkesir, Bergama ve Çanakkale havalisinde Karesî Beyliği (1296-1345) ile Söğüt, İznik ve Bursa havalisinde, Osmanogulları Beyliği (1299-1923).³

Anadolu Selçuklu Beyliklerinin siyasi ve sosyal tarihi kuşkusuz dönemin sanat ve mimarlık ortamı yakından etkilemiştir. Bu dönemde Anadolu'nun siyasi anlamda beyliklere ayrılmış coğrafyasında farklı sosyal grupların mevcudiyeti ile bu grupların inşa ve imar faaliyetlerine olan etkileri bilinmektedir. Bu grupların başında gelen Ahîlerin baniliğinde yaptırılan eserler arasındaki bağlantılar, plan, form ve süsleme özelliklerindeki benzerlikler, farklılıklar, yapı türlerinde en çok görülen örnekler ve üslupları konusunda yeterince çalışma yapılmamıştır. Çoğunlukla Anadolu'daki Ahî yapıları münferit çalışmalarla değerlendirilmiştir. Bu makalenin amacı Anadolu Beylikler döneminde inşa edilen Ahî yapılarından seçilen bir grup eser üzerinden tür, mimari form, malzeme, teknik ve süsleme özellikleri açısından inceleyerek bu eserlerin genel ve ortak özelliklerini ortaya koymaktır. Bununla birlikte bu dönemde inşa edilen mimari eserlerin tam olarak değerlendirilebilmesi için dönemin siyasi ve toplumsal tarihi, edebiyatı, felsefesi, müziği, arkeolojisi ve antropolojisinin de ayrıntılı bilinmesi gerektiğinden henüz bu dönem mimarlık ve sanat ortamına dair yapılan yorumlar sınırlı kalmaktadır.⁴

1. Anadolu'da Beylikler Dönemi Sanatı ve Mimarisi

Anadolu'da 12. yüzyılın ikinci yarısından sonra ilk eserlerini inşa etmeye başlayan Selçuklu Devleti 13. yüzyıla gelindiğinde ise kısa denilebilecek bir zaman zarfında sanat ve mimarlık alanında özgün bir üslup ortaya koymayı başarmıştır. En başta gelenleri camiler olmak üzere medrese, şifahane, imaret, zaviye, tekke, türbe, han, hamam, kervansaray, kale, köprü ve çeşme gibi dinî, sivil ve askerî mimari türünde farklı işlevde pek çok anıt inşa edilmiştir.

Anadolu'da Selçuklu sonrası Beylikler dönemi mimarisi ve sanatı, Anadolu Selçukluları ile Osmanlı dönemleri arasındaki sürede ortaya çıkan, kısa ama son derece çeşitlilik arz eden bir hususiyete sahiptir.

³ Gönül Cantay, "Anadolu Türk Beylikleri Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8/15-29.

⁴ Nermin Şaman Doğan, "Sanat Tarihi Araştırmalarında Anadolu Beylikleri Dönemi", *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2006), 79.

Bu dönemdeki üslup özelliklerinin zenginliği doğal olarak dönemin anlaşılmasını bir anlamda zorlaştırmaktadır. Aslında bu zorluk nedeniyle kimi zaman bu periyodu bazı araştırmacılar sanatsal ve mimari gelenek bakımından kişiliksiz veya üslupsuz olarak dahi nitelendirmişlerdir.⁵ Oysaki tarihin bu çağı Anadolu'daki iki büyük devlet arasındaki geçişi ve bağlantıyı sağlaması açısından ayrı kültürel ve sanatsal açıdan ayrı bir değer taşır. Bununla birlikte hâlen Beylikler dönemi Türk-İslâm sanatı araştırmaları açısından yeterince değerlendirilmiş değildir. Özellikle siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal açıdan son derece çalkantılı olan bir atmosferde her bir beyliğin egemen olduğu coğrafya ile organik bağı sonucu ortaya çıkan mimari eserler/yapılar üzerinden gelişmeler daha ayrıntılı yorumlanmaya muhtaçtır. Bu karmaşık sosyal ortama göre son derece zengin ve yoğun bir yapılaşmanın görüldüğü Beylikler dönemi farklı bölgede farklı ayrı bir üslupla ortaya çıkmıştır. Öz olarak bu döneme dair yapılan son araştırmalar, Beylikler döneminin mimari ve el sanatları bakımından dinamik bir karaktere sahip olduğunu açıkça göstermiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra Anadolu'nun farklı coğrafyalarında ortaya çıkan Beyliklerin sanatlarının başlangıç ve bitiş tarihlerini tam olarak belirlemek mümkün değildir. Selçuklunun Anadolu'da kısmen yakaladığı ve tesis ettiği klasikleşen mimari geleneği Moğol istilası nedeniyle büyük ve ciddi bir kesintiye uğramıştır. Fakat yine de Selçukludan alınan bu mimari üslup ve süsleme özellikleri kimi Beylikler tarafından belli merkezlerde devam ettirilmiştir. Anadolu'daki bu siyasi değişim ve karmaşada Selçuklu döneminde önemli kültür merkezi olan Erzurum, Sivas ve Kayseri gibi şehirler önemini kaybederken yerine Aydın, Manisa, Bilecik, İznik ve Adana gibi batı Anadolu'daki şehirlerin öne çıktığı görülür.⁶

Bu dönemde Konya ve çevresine hâkim olan Karamanoğulları Beyliği'nde görüldüğü üzere Anadolu'nun iç kesimlerinde halen Selçukluların mimari etkinliği devam ederken Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve civarında Suriye ve Mezopotamya etkilerinin hakimiyeti dikkati çeker. Doğu Anadolu'da ise Azerbaycan ve civarı ile siyasi olarak bağlı olan beylikler o bölgenin mimari geleneğine göre bir üslubu benimsemiştir. Özellikle Batı Anadolu'da kurulmuş, Saruanoğulları, Aydınogulları, Menteşeoğulları ve Osmanogulları'nda olduğu gibi yeni arayışlar, denemeler ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. 13. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklulardan koparak bağımsızlığını kazanmış, Bizans'la mücadele ile elde ettikleri topraklarda kurulan Batı Anadolu beylikleri

⁵ Selçuk Mülayim, "Anadolu Beylikleri - Sanat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/141-143.

⁶ Mülayim, "Anadolu Beylikleri - Sanat", 141.

Hamidoğulları, Menteşeoğulları, Saruhanoğulları ve Germiyanogulları ile Kuzeybatı Anadolu'da İsfendiyaroğulları hakim oldukları topraklarda yeni bir mimari üslup ve geleneğin doğmasına aracılık etmiştir.⁷ Beylikler döneminde ortaya çıkan yenilikler Anadolu Selçuklularının temelini attığı mimari ve kültürel mirasın Osmanlıya aktarılmasını da sağlamıştır. Beylikler dönemindeki yeni deneme ve uygulamalar klasik Osmanlı mimarisinin esaslarını hazırlayan gelişmeler olarak Anadolu'daki Türk-İslâm mimari geleneğine büyük katkı sunmuştur. Beylikler arasında Batı Anadolu'da Bizans'a komşu bir uç beyliği olarak vücut bulan Osmanlı, siyasi ve askerî bakımdan şartları zorlayıcı olsa bile en büyük atılım ve gelişmeyi sağlayan beylik olarak kısa sürede yükselmiş ve imparatorluğa evrilen tarihsel sürecin ana aktörü olmuştur.

Beylikler devri araştırmalarında bu döneme dair çeşitli belirlemeler ve tanımlamaların vurgulandığı dikkati çekmektedir. Araştırmacılar, dönemi çoğunlukla Selçukludan Osmanlı'ya geçiş evresi, Osmanlı döneminin hazırlayıcısı, Selçuklu mimarisinin devamı ile üslup çeşitliliği sunan bir süreç şeklinde değerlendirmiş ve yorumlamıştır.⁸

Beylikler dönemi mimarisinin başlıca özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz. Beylikler döneminin mimarisinde camilerde toplu geniş mekâna ulaşmak için ayak ve sütunlarla fazlaca parçalanmamış bir plan elde etme çabası mevcuttur. Merkezî plana hazırlık yapan bu örnekler toplu geniş mekânın gelişim aşamalarından bir önceki safhasını temsil etmektedir. Bu dönemde cami mimarisine bir yenilik olarak revaklı avlu eklenmiştir. Yine son cemaat mahalli camilerde ortaya çıkan yeni bir unsurdur. Yapıların iç ve dış süslemelerinde bütünsel oran ve denge içinde hareket edilerek, bir anlamda yapılarda süslemenin belirli bir nispette yer almasına dikkat edilmeye başlanmıştır. Binaların açık ve kapalı kısımları arasında da bu orana önem verilerek doluluk ve boşluk muvazenesine, yapıların daha aydınlık olması için cephelerinde daha fazla ve düzenli pencere açılmasına dikkat edilmiştir. Taç kapılarda hem boyutlarda hem süslemelerde sadeleşmeye gidilmiştir.⁹

Her ne kadar Beylikler devri mimari ve sanat bakımından iki önemli

⁷ Howard Crane, "Anadolu Beylik Döneminde Mimari ve Himaye", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8/36.

⁸ Nermin Şaman Doğan, *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 81; bk. Selçuk Mülayim, "Anadolu Türk Sanatında XIV. Yüzyıl", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 10 (Aralık 1991), 2-14; Selçuk Mülayim, "Plastik Sanatlarda Anlatım Biçimleri ve Üslup", *Arkeoloji - Sanat Tarihi Dergisi* 2/97- 114; Bk. Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV- XV. Yüzyıl (1300- 1453)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989).

⁹ Bk. Suut Kemal Yetkin, "Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 4/3-4 (1955), 39-43.

tarihsel dönem arasındaki bağlantıyı sağlayan bir geçiş aşaması olarak görülsün bile özgün ve ilk kez bu dönemde denenen plan şemaları ile özel bir konumdadır. Coğrafyada hâkim olan siyasi rekabet, sanat ve kültür çevrelerinde devam etmiş neticede belki de bu dönem Anadolu'nun Türk İslâm toprağı olma serüvenindeki en renkli ve en fazla çeşitliliğin hâkim olduğu dönem olarak öne çıkmıştır. Bunda Anadolu Selçuklu döneminde belirleyici olan bâni ve hâmilerin aynı şekilde beylikler döneminde etkili olmasının büyük katkısı vardır. Aynı zamanda beyliğin hâkim olduğu coğrafyadaki barış ve sükûn ortamı, siyasi istikrar, yerel gelenekler ve ustalar ile ekonomik güç eserlerin kalitesini belirleyen diğer öğeler olarak sıralanabilir. Ayrıca zengin bezemeli yapılar incelendiğinde kültürlerarası etkileşimler ile idari gücü kanıtlama kaygısının da eserlerin inşa ilkelerinde son derece belirleyici olduğu söylenebilir.

Beyliklerin yöneticileri, askerî ve idari üst düzey sınıf yine mimari ve sanat eserlerinin en büyük destekçisi olmuşlardır. Selçuklulardan beri kurumsallaşan bu himaye geleneği Beylikler döneminde büyük oranda beyler etrafında gelişmiş, ilim, ticaret ve zanaatla uğraşanlar maddi kaynaklarının kısıtlı olması sebebiyle öne çıkamamıştır.¹⁰ Bu rekabet ortamında hâkim olan beyler tıpkı Selçuklu döneminde olduğu gibi ilim ve sanat adamlarını da himaye etmiş, onlara eser siparişi etmiş, bilhassa Türkçe eserler yazdırmışlardır. Bu anlayışın bir yansıması olarak ilmi ve sosyal müesseselerle memleketlerini imar etmiş; cami, medrese, türbe ve kümbet gibi çeşitli mimari eser yaptırılmıştır. Bununla beraber bu yapılar arasında kervansaray gibi büyük organizasyon ve maliyet gerektiren yapılar ise yeniden inşa edilmemiş, ayrıca Anadolu Selçuklulardan kalan halihazırda mevcut ticari yapılar ihtiyaçları karşılamaya yetmiştir.¹¹

Anadolu'nun bu dönemdeki bütünlüğü bozulmuş siyasi haritası mimari gelenek ve düzende bölgesel farklılıklara yansımıştır. Merkezîyetçi bir yönetimin eksikliği bu tabloda çok açık fark edilir konumdadır.¹² Beylikler dönemindeki mimarlık faaliyetleri Selçuklu dönemi ile kıyaslandığında, limitli bir maddi kaynağın ve mahalli üsluplara geleneklere öncelik vermenin neticesi olarak son derece küçük ölçeklidir. Örneğin camiler bu anlayışın gereği olarak küçük formda fakat kısmen sade ve simetrik düzende inşa edilmiştir.¹³

Anadolu Selçuklu döneminde ülkeye gelen çok sayıda yabancı sanatçı ve ustanın eserlerdeki konumları o dönemin kaynak ve yazıtlarından

¹⁰ Crane, "Anadolu Beylik Döneminde Mimari ve Himaye", 8/36.

¹¹ Cantay, "Anadolu Türk Beylikleri Sanatı", 8/29.

¹² Crane, "Anadolu Beylik Döneminde", 8/30.

¹³ Uğur Tanyeli, "Beylikler Dönemi Mimarlığı ve Sanatı", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (İstanbul: Yapı - Endüstri Merkezi Yayınları, 1997), 1/233.

takip edilebilir. Beylikler döneminin hâkim olduğu 14. yüzyılda bilhassa İç Anadolu’da Türkleşme büyük oranda tamamlanmış, ciddi bir yerli olgunluğa erişmiş sanat ve zanaat sınıfı doğmuştur. Dolayısıyla Beylikler dönemi mimari ve sanat ortamında Anadolu’daki yerli sınıf bir anlamda yeterli olmuştur. Bunda Anadolu Selçuklu sultanları ve üst sınıflarının aksine, Beylikler Dönemi emirleri ve idarecilerinin amaçladıkları mimari organizasyon ve eserlerin daha küçük ölçekli, mütevazı boyutlu olmasının etkisi bulunmaktadır. Beylikler için sanatsal faaliyetlerin amacı kimi zaman bazı ihtiyaçların çözümüne odaklandıkları pratik ve hızlı uygulamalardan ibaret olmuştur. Dolayısıyla mimari tercihlerde yerel gelenekler öncelenmiş, mimari dışında yer alan sahalardaki sanat çalışmaları da zorunlu ihtiyaçlar dışında çok fazla eser verememiştir.¹⁴

Her bir beylik kendi hâkim olduğu bölgede mimarideki süsleme ve az sayıda el sanatı alanında önemli örnekler vermiştir. Özellikle mimariye bağlı taş, tuğla, çini, alçı ve ahşap sanatında nitelikli eserler ortaya koyulmuştur. Bu süsleme malzemesinin en yaygın kullanılanı da taş olmuştur. Bunda kuşkusuz bölgedeki taş malzemenin bolluğu ve kolay ulaşılabilirliği kadar, bu topraklardaki köklü taş işleme geleneğinin etkisi vardır. Bilhassa da Anadolu Selçukluların taş süsleme mirasının ve taş ustalarının faaliyetlerinin sürmesi eserlerde süsleme yoğunluğunun taş malzemede olmasına katkı sağlamıştır. İç Anadolu’da yoğun bir şekilde kullanılan taşın yanında Batı Anadolu’da mermer, ocaklardan hemen alınıp işlenmiştir. Taş süslemede oyma, alçak ya da yüksek kabartma, eğri kesim ve kafes oyma, renkli taş, çini, sırlı tuğla, kakma ve mozaik teknikleri yeni uygulamalar olarak görülmektedir. Özellikle yapıların cepheleri, taç kapıları, pencereleri ve çörtlenlerinde taş, mermer süsleme ağırlık kazanmaktadır.¹⁵ Beylikler döneminin öne çıkan başka bir yönü de süslemede yoğun olmamakla birlikte hem kompozisyon hem de düzenlemede figürlü süslemenin bilhassa Orta Anadolu’daki yapılarda Selçuklu etkisini gösterecek şekilde devam etmesidir. Bilhassa taç kapı, kapı, eyvan ve çörtlenlerde, şerit, pano ve kemer köşelikleri ile kemerlerde doğadaki hayvanlar ve fantastik hayvan figürleri sadece baş ya da tüm vücutları ile tasvir edilerek kullanılmıştır.¹⁶ Bu yönüyle de Beylikler dönemi bir anlamda Anadolu’da figürlü süslemenin mimari eserlerde kullanıldığı son dönemdir. Mimari süsleme programlarında saçaklar, konsollar,

¹⁴ Örneğin Beylikler Dönemi resim sanatındaki üretimin azalması çini mozaik gibi pahalı tekniklerin kullanımının azalıp yok olması da aynı nedenlere bağlanmaktadır. Tanyeli, “Beylikler Dönemi Mimarlığı ve Sanatı”, 1/233, 234.

¹⁵ Muhammet Görür, “Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme Programı”, *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8/46-47.

¹⁶ Muhammet Görür, “Beylikler Dönemi Mimarisinde Figürlü Süsleme”, *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8/56.

korkuluk ve şebekeler, kapı ve pencere niş tavalarındaki süslemeler yeni uygulama alanları olmuştur. Bitkisel süslemelerde şakayık, hatayi vb. yeni motifler kullanılmıştır.¹⁷

2. Ahîlik Teşkilatı Üzerine

Anadolu'da ilk kez 13. yüzyılda ortaya çıkan ve Beylikler dönemi sosyal ve siyasi hayatında önemli rol oynayan dinî-içtimaî teşkilâtların başında gelen Ahîlik, bölgede hızla yayılan bir sosyal gruptur. Bu teşkilâtın üyeleri, şehirler, köyler, kasabalar ile sınır bölgelerinde önemli bir etki göstermişler, özellikle Anadolu Selçukluların gücünün zayıfladığı zamanlarda şehirlerin iktisadî, siyasî ve sosyo-kültürel açıdan ayakta durması ve güçlenmesi için özel bir çaba sarf etmişlerdir. Esasen Ahîler, hiçbir zaman salt bağımsız bir siyasi otorite olarak ortaya çıkmamış, fakat merkezi otoritenin zayıfladığı, düzensizlik durumlarında potansiyel güçlerini kullanarak siyasi ve askerî açıdan yönetimi ellerinde tutmuşlardır.

Ahîliğin tam olarak ne zaman, nerede kurulduğu ve nasıl bir gelişme izlediği hususunda bir uzlaşsı söz konusu değildir. M. Fuad Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı, Franz Taeschner gibi araştırmacılar Ahîliği fütüvvet teşkilâtının Anadolu'da aldığı değişik bir biçim olarak yorumlarken Neşet Çağatay gibi tarihçiler, Ahîliğin fütüvvetle herhangi bir ilişkisinin bulunmadığını, Ahîliğin ilk kez Anadolu'da Türkler tarafından ortaya koyulan özgün bir kurum olduğunu savunmuşlardır.¹⁸ Bununla birlikte Ahîliğin neden fütüvvet teşkilâtından hemen sonra çıktığı, İran'da Anadolu Ahîliğinden çok daha önce yaşayan Ahî Ferec Zencânî gibi ahîlerin mevcudiyetinin nasıl yorumlanacağı tartışma konusudur.¹⁹ Buna ilave olarak Claude Cahen de aynı görüşü destekleyecek biçimde aslen ilk ahîlerin 11. yüzyılda İran'da yaşadıklarını, Türk Ahîliğinin esas atası sayılması gereken Ahî Türk'ün de İran'ın Urmiye şehrinde yaşadığını kaydeder.

Abbâsî halifesi Nâsır-Lidinilah (1180-1225) kendi zamanına kadar dağınık birlikler halinde faaliyetlerini sürdüren, özellikle askerî güçlerin yetersiz bulunduğu yerlerde bir cins milis gücü şeklinde yerel otoriteyi elinde tutan, sayısal çoklukları ve geniş kitleler üzerindeki etkinlikleri dolayısıyla da ciddi bir zümre oluşturan bu kişileri kendi başkanlığında toplamasıyla bu örgütlenme İslâm tarihinde ilk kez bir anlamda kamu görevinde kullanılmaya başlanmıştı. Bu hareket geniş zümrelerce

¹⁷ Muhammet Görür, "Beylikler Dönemi Mimarisi", *Türk İslâm Sanatları Tarihi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 300.

¹⁸ Neşet Çağatay, "Fütüvvet-Ahî Müessesesinin Menşei Meselesi", *AÜİFD* 1 (1952), 59-84; Neşet Çağatay, "Fütüvvetçilikle Ahîliğin Ayrıntıları", *TTK Belleten* CLIX (1976), 423-488.

¹⁹ Abdülkadir Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11/1-4, (1949-1950), 76.

benimsenmiş tasavvuf akımının ve tarikat kuruluşlarının ilke ve kurallarını içeriyor, sūfilîğin ve fütüvvetin ayrılmaz bir bütünlüğü olduğunu savunuyordu. Kendisi bizzat Şîî-İmâmîye mezhebinden olan halife Nâsır, fütüvvet alanında gerçekleştirmek istediği İslâm dünyasındaki dini siyasi birlik hareketinde zamanındaki mezhep ayrılıklarını gidermek ve özellikle Şîî ve Sünnî ilkeleri bir arada yaşatabilmek amacıyla devrinin büyük din bilginlerinden Şehabettin Sühreverdi'ye bir fütüvvetname de hazırlatmıştır. Fütüvvetin resmen Anadolu'ya girmesi Nâsır'ın bu çabaları sayesinde Anadolu Selçuklu Sultanları I. İzzeddin Keykavus (1210-1219) ve Alaeddin Keykubad (1219-1236) dönemlerine denk gelir ki bu sultanların Halife Nâsır'dan fütüvvet icazeti alarak resmen örgütlenmeye girdikleri İbn Bîbî'de aktarılır.²⁰

Ahîliğin Anadolu'da kurumsallaşma süreci, Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî önderliğinde Kayseri'de başlamıştır. Alâaddin Keykubâd tarafından desteklenen Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî ve halifeleri özellikle Kayseri, Sivas ve Tokat şehirlerinde faaliyet gösterip bu şehirlerde pek çok zaviye inşa etmiştir. Kirmânî'den sonra Ahîler ilk olarak Kayseri'ye yerleşen daha sonra Konya, Denizli ve Kırşehir'de ikamet eden Ahî Evran'ın kişiliği etrafında örgütlenmiştir. Bu durum Köseadağ Savaşı'na (1243) kadar sürmüştür, savaş sonrasında ise bu kurumun kentler üzerindeki belirleyici olan rolü azalamaya başlamış ancak yaklaşık altmış yıl sonra yeniden etkili bir mahallî otorite olarak ortaya çıkmıştır. Ahîler, Beylikler döneminde de Anadolu siyasetinde aktif rol almışlardır.²¹

3. Anadolu'da Ahîliğin Tarihi ve Coğrafi Kurumsallaşma Süreci

Ahîliğin Anadolu ve çevresine yaygınlığını gösteren kaynaklar arasında yer bilimi araştırmaları, kitâbeler, mezar taşları, vakfiyeler, resmî kayıtlar ve tarihî belgeler gösterilebilir. Bu kaynaklar ahîlik teşkilâtının Anadolu'nun her tarafı yanında Azerbaycan'a ve Kırım'ın sahil şehirlerine kadar yayılıp örgütlendiğini kanıtlar. Anadolu'da en uçtaki küçük köylere kadar ulaşan ahîlik sadece halkı değil birçok önemli devlet adamını, askerî sınıftan önemli komutanları, adli ve ilmî sınıfın kadılarını, müderrislerini ve hatta farklı tasavvufî görüşlerdeki şeyhleri kapsayan her tabakadan insanın iltifat ve ilgisini kazanmıştır. Bu durum 14. yüzyıl boyunca sürmüştür; bir dönem sonra ise organize esnaf birlikleri haline dönüşerek salt ekonomik faaliyetleri ile anılan bir sosyal grup olarak anılmaya başlamıştır. Nitekim Âşıkpaşazâde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında aktif olan dört grup arasında ahîleri de belirtmektedir.²²

²⁰ Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları*, 34-36.

²¹ Ziya Kazıcı, "Ahîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/ 540-542.

²² Kazıcı, "Ahîlik", 540-542.

14. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'ya gelen İbn Battûta, Ahî kimliğini fütüvvet ilkeleri çevresinde örgütlenmiş genç ve bekâr erkeklerden oluşan toplulukların önderi olarak tanımlasa da bu teşkilatın liderleri emir ve hükümdarların hürmetini kazanan, önemli bir itibar ve maddi gücü olan üst tabakadan, seçkin kişilerdir. Hatta devletin idaresi zayıfladığında Ahîler olarak bilinen fütüvvet liderleri şehirlerin idaresini ele almış ve bu dönemdeki otorite boşluğundaki sorunların kolay ve güvenli bir şekilde atlatılmasına olanak sağlamışlardır.²³ *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Anadolu'daki Ahî zaviyelerinin bölgenin Türk ve İslâm toprağı olma sürecindeki faaliyetlerini²⁴ dünya kamuoyuna tanıtan ilk eser olması açısından önemlidir. Anadolu'nun Antalya, Eğridir, Gölhisar, Denizli, Tavas, Muğla, Milas, Konya, Karaman, Aksaray, Niğde, Sivas, Amasya, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Ayasuluk, İzmir, Manisa, Bergama, Balıkesir, Bursa, İznik, Sakarya, Geyve, Yenice, Göynük, Bolu, Gerede, Safranbolu, Kastamonu ve Sinop kentlerini ziyaret eden İbn Battûta, bu kentlerdeki Ahîler ve zaviyeleri hakkında önemli bilgiler vermiştir.²⁵ Anadolu'da kurulan ilk beyliklerden itibaren hem beylerin desteğiyle hem de zaviyeleri idare eden Ahîlerin özel çabalarıyla pek çok sayıda zaviye ve Ahî yapısı inşa edilmiştir.²⁶

Ahîlerin Anadolu'ya ilk olarak ne zaman geldikleri ve nereye yerleştikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte Anadolu'nun ilk Ahîlerinden kabul edilen Baha Vele'd'in müridi olan Ahî Natur ile Hüsameddin Çelebi'nin dedesi Ahî Türk'ün 12. yüzyılda Konya'da yaşadığı öğrenilmektedir. Eflâkî'nin eserinde geçen bir menkıbede Ahî Türk'le aynı dönemde yaşayan Ahî Kayser, Ahî Çoban ve Ahî Muhammed Sebzvari'nin Ahî Türk'ün babasının bağlılarından gösterilmesi Hüsameddin Çelebi'nin ailesinin Konya şehrinin en eski Ahîlerinden olabileceğini akla getirmektedir. Anadolu'da Ahîlerin ilk olarak yerleştikleri yerlerden birisi de Ahlat'tır. İbn Esir, 13. yüzyıl başlarında Ahlat Ahîlerinin, hükümdarı tahttan indirecek kadar güçlü olduklarını bildirmektedir. Fütüvvet teşkilâtının Şeyhi Kirmanî'nin, Anadolu'dan ayrılmasından sonra Ahî Evran önderliğinde yapılan Ahîler; uç bölgeler, köyler ve şehirlerde hızla yayılarak, kadı, müderris, asker gibi devlet adamlarından tarikat şeyhlerine pek çok kişinin desteğini

²³ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 89.

²⁴ Bk. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri", *Vakıflar Dergisi* 11 (1942), 279-304.

²⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesinden Seçmeler*, nşr. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1971), 15, 20, 24, 25, 27, 28, 42, 43, 48, 61, 62.

²⁶ Haşim Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300- 1400)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 288.

almışlardır.²⁷ Ahî Evran, Anadolu Ahîliği'nin kurucusu ve ilk temsilcisi olmasa dahi Ahîliğin tasavvufî kökenli oluşum olduğunu gösteren önemli bir sûfidir.²⁸

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra oluşan yönetim boşluğunda, Ahîler bazı kentlerin yönetimini üstlenmiştir. Bilhassa Ankara'da 1343 ile 1362 yılları arasında ortaya çıkan yönetim boşluğunda merkezi otoriteye bağlı kalarak kenti yönetmiştir.²⁹ Beylikler döneminde Ahî birlikleri neredeyse tüm şehirlerde ve kasabalarda yerel otorite unsuru şeklinde yönetimi bir anlamda ellerinde tutmuşlardır.³⁰ Anadolu beyliklerinden Karamanoğulları, Germiyanogulları, Eşrefogulları, Hamitoğulları, Candarogulları, Menteşeoğulları, Aydınoğulları, Karesioğulları ve Saruhanogulları döneminde Ahîlerin askerî örgütlenmeye benzer ayrı silahlı teşkilâtlarının olduğu bilinmektedir. Buna dair, İbn Battûta Denizli'ye yaptığı ziyarette şehirde mevcut Ahî alaylarından bahsederek bunların bağımsız bir ordu olmadığını fakat yerel koruma kuvveti şeklinde işlevlerinin bulunduğunu aktarmaktadır.³¹

Aslında Beylikler ve Ahîlerin güçleri arasında her zaman doğru orantı olmuş, Beyliklerin kurulması Ahîlerin de zaman içinde güçlenmelerine katkı sağlamıştır. Çünkü merkezî otoritenin zayıflaması fütüvvetin hakimiyet gücünün artmasına imkân tanımış, bu boşluk ortamında fütüvvetin kendisini açıkça ifade edebileceği bir ortam hazırlanmıştır. Nitekim bazı durumlarda beyler, yöneticiler zaman zaman Ahîlerden yardım istemişlerdir. Özellikle de küçük şehirlerdeki Ahî reisleri idari otorite anlamında önemli isimlerin başında olmuştur.³² Bunun yanı sıra bu mahalli otoriteye mimari eserlerin inşasında banilik ve hamilik etme fonksiyonu da eklenmiştir.

4. Ahîlik Teşkilatının Mimari Eser İnşa Süreci

Ahîlik kurumunun Anadolu Selçuklu Dönemi'nde belirgin bir aktör olarak kentlere yerleşmesi, Selçuklu sonrasında oluşan yeni periyodun belirsizliğini yansıtan siyasi olaylarla bağlantılı olarak Türk kentini ve onun geri planındaki sosyo-kültürel yapıyı derinden etkilemiştir. Bu doğrultuda Ahîlerin kentlerde imar faaliyetlerinde buldukları, özellikle de toplumun

²⁷ Fatma Aydın, *13-14. Yüzyıllarda Ahîlerin Anadolu Kentlerindeki Kültürel ve Sanatsal Faaliyetleri* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 15.

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/261-26.

²⁹ Aydın, *13-14. Yüzyıllarda Ahîlerin Anadolu Kentlerindeki Kültürel ve Sanatsal Faaliyetleri*, 23.

³⁰ Sabahattin Güllülü, *Ahî Birlikleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1977), 87.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri* (Ankara: TTK, 1961), 204.

³² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran (İstanbul: E Yayınları, 1979), 328.

üzerindeki asıl belirleyici rollerinin zaviye merkezli yapılarla sağladıkları söylenebilmektedir.

Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren inşası hızlanan ve sayıca artan Ahî eserleri, fütüvvet ilkelerini esas alarak teşkilatlanmış grupların anlayışlarını gösterecek biçimde kendi liderlerinin gözetiminde yaptırıldıkları dinî ve sosyal işlevli yapılardır. Bu yapıların başında gelen zaviyeler, Ahî öğretisinin Anadolu'ya yayılmasına katkı sağlarken, Ahî kimliğinin inşa edilmesine de aracılık etmişlerdir. Bu zaviyeler şehirlerin mimari dokusunda önemli bir kesişme noktası olmuş, özellikle kale ve çarşı gibi doğal şehir merkezlerinin dışındaki kırsal alanlarda da yapılan zaviyeler sayesinde iskân ve yerleşme politikalarında etki göstermiştir. Yani zaviyeler etrafındaki yerleşimler sayesinde şehrin diğer iskân odaklarından biri de bu zaviye yapıları ve çevresi olmuştur. Bu şekilde Anadolu şehirleri Türk-İslâm karakteri kazanma sürecinde daha hızlı ve köklü bir yapılaşmaya sahne olmuştur. Bu vakıa özellikle Ahîlerin yoğun bir şekilde yerleştikleri ve mahalleler kurdukları Ankara, Antalya, Denizli, Kayseri, Kırşehir, Konya, Sivas ve Tokat şehirlerinde açıkça görülebilmektedir.³³ Ahî zaviyelerinde, diğer sufi zaviyelerinde de verilen manevi eğitimin dışında okuma-yazma, yabancı dil, musiki ve askerî dersler verilmiştir. Ahî zaviyeleri sosyal yapılar olmaları yanında sema gibi dini ritüellerin düzenlendikleri, dervişlerinin tasavvufî yönünü vurgulayan mistik ve kutsal önemi haiz mekanlardır. Fütüvvetnameler Ahî zaviyelerin özel bir eğitim kurumu niteliğinde yapılar olduğunu açıkça belirten bilgiler vermektedir. Ahî zaviyelerinin çok yönlü işlevlerinin yanı sıra en önemli özellikleri, iktisadi alanda üretici tüketici ilişkilerini ayarlayan fütüvvet ilkelerince çeşitli sanat dallarındaki zümrenin organizasyonunu düzenleyen Ahîliğin yönetim merkezleri ve şubeleri olmalarıdır.³⁴ Öz olarak Anadolu'nun İslâmlaşmasında ve sosyal düzenin tabandan başlayarak tesis edilmesinde Ahîlerin bütün mimari yapılaşma süreçlerinin büyük katkısı olmuştur. Bir anlamda toplumun maddi manevi gelişimi için ihtiyaç duyduğu her türlü meselenin çözümüne dair çaba sarfeden Ahî anlayışının somut tanıkları bu mimari eserlerdir denilebilir.

Ahî zaviyelerinin temel işlevlerinden birisi şehre gelen yolcu ve seyyahların ağırlanmasıdır. Zaviyelerde konukların yiyecek, giyecek ve temizlik ihtiyaçları karşılanıp konuklar en iyi şekilde ağırlanmaktadır. Zaviyelerin gelen misafirleri ağırlamak üzere özel birer bölümü mevcuttur. Dolayısıyla zaviyelerin topluca sohbet edildiği, musiki icra edildiği özel oturma/toplantı bölümlerinin yanı sıra misafirhane işlevinin gerektirdiği

³³ Mehmet Akif Erdoğan, "Anadolu'da Ahîler ve Ahî Zaviyeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 4 (2000), 42.

³⁴ Ahmet Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler Zaviyeler ve Fütüvvet Yapıları* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 168.

yatakhane, gusûlhane, ahır ve benzeri bölümleri ile ziyafetlerin düzenlenebilmesi için mutfak, kiler, kahve ocağı gibi kısımları mevcuttur. Tüm bu ikincil işlevler Ahî zaviyelerinin yapılar topluluğundan veya bütün bu mekanları içeren büyük bir yapı ünitesinden oluşması söz konusudur.³⁵

Anadolu'da 13. yüzyılda Selçuklular Dönemi'nde inşa edilmeye başlayan Ahî zaviye yapıları Ahî Evran'ın ölümünden sonra Ahîlerle Mevleviler arasındaki çatışmalar neticesinde Ahîlerin mallarının alınması ile Mevlevilerin eline geçmiştir. 14. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde çok fazla artış gösteren Ahîler Fatih Sultan Mehmet ve Beyazıt dönemlerinde etkinliklerini devam ettirmiştir.³⁶ Ahîliğin Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devrelerinde devletin yönetsel mekanizmasında oynadığı rolün giderek etkinliğini yitirmesi ve bu kurumun bir nevi İslâmî lonca kurumunun sınırlı çerçevesine sıkışıp kalması Ahîliğin başlangıçta devletin dinî ve politik idari politikasıyla aynı doğrultuda olmasına karşın daha sonra özellikle I. Selim'den itibaren devletin ve kurumlarının benimsediği düşünce sistemine ters düşmesinin de bir sonucudur.³⁷ Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra fütüvvet sınıfının devlet işleyişindeki ağırlığını, etkinliğini yitirmesi ile fütüvvet camilerinin yapımının sona ermesine karşılık faaliyet alanı diğer çevrelere kayan Ahîlik daha uzun yıllar bu zaviyeleri ayakta tutmaya devam etmiş ve örgütlenme merkezleri olarak kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılın başlarından fütüvvet zümresinin görevinin ve örgütsel kurumların yerini gedik sistemi almaya başlamıştır. İslâm'ın ahlakî ilke ve değerlerine göre örgütlenmiş olan fütüvvet, işlevini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Ahî zaviyeleri de bu sosyal evrim sürecinde var olma nedenlerini yitirerek doğal olarak tarihe karışmıştır.³⁸

Ahî zaviyeleri doğrudan doğruya devlet eliyle yapılmadıklarından ve o dönemdeki yerel ihtiyaçları karşılamak amacıyla eserler olduğundan anıtsal bir şekilde inşa edilmemişlerdir. Bu nedenle aslında çok sayıda yaptırılmalarına rağmen yerel ve kısıtlı malzemenin bina edildikleri için dayanıklılıklarıyla orantılı şekilde bunların pek çoğu günümüze kadar varlığını koruyamamıştır.

5. Anadolu'daki Ahî Yapılarından Örnekler

Ahî eserleri, günümüze tamamen ya da kısmen ulaşanlar ve tarihi kaynaklardan hareketle mevcudiyetleri bilinen fakat günümüze ulaşamayanlar olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Özellikle tahrir, evkaf, ahkam ve mühimme defterleri, vakfiyeler, şerhiye sicilleri vb. arşiv

³⁵ Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat*, 167.

³⁶ Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat*, 171.

³⁷ Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat*, 36.

³⁸ Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat*, 171.

belgeleri yanında mezar taşları gibi diğer tarihi kaynaklardan hareketle günümüze ulaşan Ahî eserlerinin mevcut olanlarından ancak bugüne kalabilenler olduğunu söylemek gerekmektedir. Anadolu'da Beylikler döneminde (13. ve 14. yüzyıllarda) Ankara, Antalya, Amasya, Aydın, Bayburt, Bolu, Çanakkale, Çankırı, Denizli, Elâzığ, Eskişehir, Isparta, İstanbul, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Sakarya, Sivas ve Tokat kentlerinde Ahîlerin hamiliğinde ve baniliğinde inşa edilen cami ve mescit, medrese, türbe, zaviye, hamam ve çeşme türlerinden oluşan çok sayıda yapı tespit edilmiştir. Bu yapılardan çok büyük bir kısmı zaviye iken diğer yapılar cami ve mescit, çeşme, hamam, medrese, türbe gibi türlerden oluşmaktadır.³⁹ Burada Ahî yapılarının çeşitliliğini veren farklı şehirlerden sadece seçilen eserler üzerinden bir değerlendirme yapılması hedeflenmiştir. Zira yapılan yayımlardan ve araştırmalardan hareketle burada verilen örneklerin dışında da çok sayıda Ahî eseri olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

13 ve 14. yüzyıllar boyunca Anadolu'da inşa edilen Ahî yapılarından cami mescitlerin büyük çoğunluğu Ankara kentinde inşa edilmiştir. 13. yüzyılda Moğol istilası nedeniyle Anadolu'ya gelen çok sayıda sanatkâr ve zanaatkar Ankara'ya sığınarak Ahî teşkilatının etrafında toplanmıştır. Bu dönemde yönetimi elde tutan Ahîlerin şehrin sosyo-ekonomik hayatında önemli rol oynadıkları belirtilmektedir. Osmanlıların şehri Ahîlerden aldığı zikredilmektedir.⁴⁰ Ankara, 1354 yılında Osmanlılardan Süleyman Paşa tarafından beyliğe dâhil edilse de 1362'ye kadar şehirde Ahî yönetimi sürer. 13. yüzyıl boyunca Anadolu'da olduğu gibi Ankara'da siyasi, iktisadi ve sosyal yönden büyük bir etki gösteren Ahîlik teşkilatının öne çıkan Ahîleri, Ankara'nın o dönemdeki sanat yaşamına katkı sunan önemli mimari yapılarının banileridir. Ankara Ahîleri Osmanlı'nın şehri almasına kadar burada önemli bir mahallî otorite olarak şehrin imar ve inşasında, yerel mimari geleneğinin oluşmasında büyük etki göstermişlerdir. Bunların en eskilerinden olan Ahî Şerafeddin Camii, türbesinin duvarına gömülü bir antik döneme ait aslan heykeli olması sebebiyle halk arasında Arslanhane Camii şeklinde de bilinir. Cami, şehrin önemli Ahîlerinden Ahî Hüsameddin ve kardeşinin burada inşa ettirdikleri zaviyeden hemen sonra yaptırılmış olmalıdır. Ankara'daki en önemli Selçuklu yapılarından olan cami, moloz taşla inşa edilmiş olup bazı yerlerde devşirme malzemeler bulunmaktadır. Uzunlamasına dikdörtgen formlu caminin kuzeyde mermer taç kapısı, doğu ve batı cephelerinde ise sade iki kapısı bulunmaktadır.

³⁹ Aynur Durukan, "Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014*, 391-502.

⁴⁰ M. Ali Hacıgökmen, "Ankara'da Ahî Hakimiyeti (1330? -1361)", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/830.

Taç kapının doğusuna bitişik konumda inşa edilen minarenin kaidesinde devşirme taşlar kullanılmıştır. Tuğladan sekizgen pabuçluğu bulunan silindirik formlu minare konik külahla örtülmüştür. Mihraba dikey uzanan beş sahndan oluşan harimin üzerini örten ahşap tavanı, devşirme sütun başlıkları olan dört sıra hâlinde dizilmiş yirmi dört adet ahşap direğe oturur. Devrin özelliklerini yansıtan çini mozaik ve alçı mihrap caminin en özenli bölümlerindendir (Ek 1-2). Caminin diğer bir sanat değeri yüksek elemanı o dönem Ankara’ındaki ahşap geleneğini yansıtan taklit künde-kârî tekniğinde yapılmış olan minberidir. Minber kitâbesinde caminin yapımını gösteren 1289-1290 yılı geçmektedir.⁴¹

Ankara’da diğer bir önemli Ahî yapısı olan Ahî Elvan Cami plan, mimari ve ahşap süslemeleri açısından Ahî Şerafeddin Camii’ne benzer. Minber kitâbesinden caminin banisinin Hacı Elvan b. Mehmed (Ahî Elvan) olduğu anlaşılır. Ahî Elvan 1386 yılında vefat ettiğinden eser 14. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir. Uzunlamasına dikdörtgen planlı caminin minberindeki diğer bir kitâbeden 1413-1414 yılında I. Mehmed Çelebi tarafından yenilediği anlaşılır. Cami beden duvarlarında altta moloz taş, üstte ise kerpiç kullanılmıştır (Ek 3). Ustası Harputlu Mehmed b. Bayezid olan ahşap minberinin yan aynalıklarındaki motifler taklit künde-kârî tekniği, diğer kısımları oyma tekniği ile yapılmıştır. Caminin ahşap işçiliğinin zenginliğini gösteren ahşap kapı kanatları da Ankara Etnografya Müzesi’ne götürülmüştür.⁴²

Ankara’da 14. yüzyıla tarihlenen bir diğer önemli cami Ahî Yakup Camii olup kitâbesine göre 1392 yılında Ahî Yakup tarafından tamirden geçirilmiştir. Cami muhtemelen 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıl başlarında yaptırılmıştır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı camide malzeme üstte kerpiç, subasman bölümü ise moloz ve devşirme taşlardan oluşur. Harimde bulunan alçı mihrabın köşeliğinin tam ortasında açık mavi ve lacivert desenli ‘Milet’ (İznik) kâsesi olarak belirtilen 20 cm çapında bir kâse yer almaktadır. Yeşil Ahî Camii, Ahî Tura Mescidi ve Hacı (Ahî) Arap Camii Ankara’da 14-15. yüzyıldan kalma bilinen diğer Ahî camilerindendir.

Ankara’daki türbelerin en önemli örneklerinden biri Ahî Şerafeddin Türbesi (731/1330-1331) kare kaideli ve sekizgen planlıdır. Türbenin üstü dıştan sekiz, içten on altı dilimli kâgir sivri bir külahla örtülüdür. Kare mekândan külah örtüye geçişte tromplar, köşe üçgenleri ve nişler kullanılmıştır. Türbedeki yedi adet sandukadan biri alçı kabartmalarla süslü olan Ahî Hüsameddin’in mezarıdır. Sahibi bilinmeyen bir sandukada

⁴¹ Semavi Eyice, “Ahî Şerafeddin Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/531-532.

⁴² Semavi Eyice, “Ahî Elvan Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/529.

kelime-i tevhid işlenmiş alçı süsleme görülür. Bunlar haricindeki diğer iki sanduka altıgen mavi çinilerle kaplıyken, Devlet ve Ayşe Hatunların sandukaları mermerdendir. Ahî Şerafeddin'in sandukasının sadece etek kısmı günümüze ulaşmıştır. 1933'te Ankara Etnografya Müzesi'ne götürülmüş olan cevizden yapılmış, oyma süslemeli sanduka üzerinde Ahî Şerafeddin'in adı ve ayetler yazılıdır. Tabut biçiminde tasarlanmış bir lahit ile altı kare, üstü çokgen sivri külahlı küçük bir türbeye benzer başlık kısmından oluşan bu sandukanın ustasının adı Nakkaş Abdullah b. Mahmud olarak kitâbede geçmektedir (Ek 4).⁴³

Ankara'da diğer bir Ahî yapısı Kızılderviş Mahallesi'nde Hacı Abdullah bin Ahî Medresesi olup günümüze ulaşmayan medreselerden biridir.⁴⁴ 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Ankara'da Yeşil Ahî Medresesi'nin fotoğraflarını Yıldız Sarayı Fotoğraf Koleksiyonu'nda görmek mümkündür.

Ankara şehir merkezinde Ahî reislerine ait türbe, mezar, hazire ve mezarlıkların neredeyse tamamı ortadan kalkmıştır. Bunların en önemli ve büyüklerinden biri de Ahî Yakub Camii'nin batısında bulunan Ahî Yakub ve ailesine ait mezarların bulunduğu Ahîler Mezarlığıdır.⁴⁵

Anadolu'da Ahî yapılarının görüldüğü bir diğer şehir Antalya'dır. Kaleiçi'ndeki Ahî Yusuf Camii (Kılıçcı Yusuf Zaviyesi) tek kubbeli kübik bir mescit olup ibadet mekânı üçgen pandantiflerle geçilen bir kubbeyle örtülüdür.⁴⁶ Şimdiki yapının güneydoğu köşesinde yer alan ve camiye müstakil bir kütle olarak dıştan eklemlenmiş çeşme üzerindeki bir burç kitâbesinin Ahî Yusuf Camii'ne ait olması muhtemeldir. Muhtemelen burç yıkıldıktan sonra yerinden alınan kitâbe çeşmenin ayna taşı olarak kullanılmış ve bu müdahale sırasında içine musluk yerleştirilirken kitâbe satırları da tahrip edilmiştir. Caminin güneyindeki hazirede yer alan dikdörtgen prizmal bir mermer blok üzerinde, 1249/1250 yılında inşa edildiği anlaşılan bir cami kitâbesi mevcuttur. Söz konusu kitâbenin, Ahî Yusuf Camii'ne aidiyeti kesinlikle kanıtlanamamış olmakla birlikte bugüne kadar camiye mal edilmiş ve buradaki tarih inşa yılı olarak kabul edilmiştir. Yazılı kaynaklar ve mimarisine yönelik incelemeler sonucunda, Selçuklu çağında bir burç olarak inşa edilmiş yapının Kılıçcı Yusuf ya da sonradan Ahî

⁴³ Semavi Eyice, "Ahî Şerafeddin Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/532; Ahmet Akşit, "Arslanhane Camii'nin İnşa Tarihine Dair Notlar", *USAD* 9 (Güz 2018), 179.

⁴⁴ Abdülkerim Erdoğan - Gökçe Günel - Ali Kılıcı, *Osmanlılar Devrinde Ankara*, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi (Ankara: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008), 2/84.

⁴⁵ Abdülkerim Erdoğan, *Ankara Ahîleri ve Eserleri* (Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011), 91.

⁴⁶ Yılmaz, Leyla, *Antalya, Bir Orta Çağ Türk Şehrinin Mimarlık Mirası ve Şehir Dokusunun Gelişimi (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), 16-20.

Yusuf adlı bir zat tarafından tamir ettirilip yeni bir işlev kazandırılarak 15. yüzyılın ikinci yarısında şimdiki hâline kavuşmuş olması muhtemeldir.⁴⁷ Ahî Yusuf Camii'nin güneyinde yer alan Ahî Yusuf Türbesi, kare formlu, iki katlı ve alaturka kiremit örtülü kırma çatılı bir yapıdır. Bugün mescit fonksiyonu olan kareye yakın dikdörtgen planlı mekân da kubbeye kapatılmıştır. Cephesinde ve merdiven sahanlığının altında mumyalık, sivri beşik tonoz örtülmüştür. Türbenin kitâbesi bulunmamakla birlikte bitişiğindeki Ahî Yusuf Camii haziresindeki 1249/1250 tarihli bir kitâbeden hareketle türbenin de 13. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği düşünülmektedir (Ek 5).⁴⁸

Antalya'daki başka bir eser olan Ahî Kızı Mescidi, 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kare planda inşa edilmiş mescidin üstü kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye üçgenlerle geçiş sağlanmış, üçgenler kubbe eteğinin üstünde onikigene dönüştürülmüştür.⁴⁹ Ahî Kızı Türbesi dikdörtgen planda inşa edilmiş, üzeri düz örtü ile örtülmüştür. Doğu-batı doğrultuda inşa edilen türbe, doğu cephede bir dükkanla birleşmektedir. Türbenin ziyaret mekânındaki mermer bloklardan yapılmış sivri kemerli pencere açıklığının yüzü içe doğru zikzak şeklinde kırılmalar yapan profilli şeritlerle bezenmiştir. Kemer karnında sekizgen şeklindeki şeritlerin birbirine geçmesiyle elde edilmiş süsleme kompozisyonuna yer verilmiştir.

Ahî yapılarının mevcut olduğu bir diğer şehir olan Aydın'da Menteşeoğulları zamanında faaliyete geçen Ahmet Gazi Külliyesi kısa bir süre içinde medrese ve mescit fonksiyonundan ziyade bir ahî zaviyesi durumuna gelmiştir. Burada Ahmet Gazi Camii'nin güneydoğusunda, Ahî İbrahim (Ahî Bayram) Türbesi bulunmaktadır. Yapının inşa kitâbesi yoktur fakat türbenin 14. yüzyılın ilk yarısının sonlarına tarihlendirilir. Cenazelik bölümündeki mezarların camiye yaptıran Çine hâkimi Menteşeoğlu Hızır Bey ile kardeşi İbrahim Bey'e ait oldukları düşünülmektedir. İki katlı eyvan formlu kümbetler grubundadır. Alt kat cenazelik, üst kat ziyaret bölümüdür. Dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü cenazelik bölümünde iki adet mezar mevcuttur. Kare planlı üst kat, içeriden Türk üçgeni geçişli kubbeye, dışarıdan piramidal külâhla örtülüdür.⁵⁰ Bu eser ayrıca Selçuklular döneminde pek çok kez uygulanmış olan çift katlı eyvan tipi türbelerin kubbeli ve dıştan külâhla örtülü tek örneği olmasıyla dikkati çeker.⁵¹

Aydın Çine'de bundan başka yazılı kaynaklarda geçen Ahî yapıları olarak Eski Çine'de Ahî Bayram Zaviyesi, Çine-Ahur'da Ahî İsmail

⁴⁷ Yılmaz, *Antalya, Bir Ortaçağ Türk*, 16-20.

⁴⁸ Yılmaz, *Antalya, Bir Ortaçağ Türk*, 37-40.

⁴⁹ Yılmaz, *Antalya, Bir Ortaçağ Türk*, 40.

⁵⁰ Mükerrrem Kürüm - Mustafa Kenan Özkan "Aydın'daki Türk Dönemi Eserleri", *Aydın İl Tarihi* (Ankara: T.C. Aydın Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını, 2012), 282.

⁵¹ Aynur Durukan, "Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit", 428.

Zaviyesi, Ahî Bahşayış Zaviyesi, Ahî Yunus Zaviyesi, Eski Çine'de Ahî Elvan Zaviyesi, Ahî Debbâğ Zaviyesi, Çine Akçakoca'da Ahî İsmail Zaviyesi ve Ahî Ümmet Zaviyesi⁵² sıralanabilir.

Ahî yapıları ile dikkat çeken başka bir şehir Bayburt'tur. Bayburt şehir merkezinde bulunan türbelerden biri olan Ahî Emir Ahmed Zencani Türbesi kare kaide üzerine sekizgen gövdelidir. 13. yüzyılda Bayburt'ta ahîliğin etkinlik kazanmaya başladığı dönemde yaşamış olan Ahî Emir Ahmed Zencanî, (diğer adıyla Ahî Emir Ahmed Bayburdî) İlhanlı Hükümdarı Sultan Olcayto zamanında yaptırılan Yakutiye Medreselerinde çalışmış ünlü bir ilim adamıdır. Arif Çelebi, 715/1315 yılında Mevlâna Celâleddin Rumi'nin uzaktan müridi olan Ahî Ahmed-i Zencani'ye misafir olmuştur. Bu sırada Bayburt'a gelen Sultan Veled ve Erzurum emiri Hoca Yakut ile görüşmüş ve onun köyüne giderek Mevlevî ayini yapmışlardır. Türbe kare kaideli sekizgen gövdeli ve konik örtülü klasik bir Selçuklu türbesi formundadır. Türbenin cenazelik bölümünde bulunan yedi adet mezarın Ahî Emir Ahmed Zencanî'nin oğulları ile bir müridine ait olduğu kaydedilmektedir. Ahmed Zencanî Türbesi mihrabının, Erzurum Yakutiye Medresesi'nin süslemeleri ile büyük benzerlik göstermesi ile Ahî Ahmed Zencani'nin yaşadığı dönem göz önünde tutulunca türbenin 1325-1330 yıllarında inşa edildiği düşünülebilir (Ek 6).⁵³

Çanakkale'de en erken tarihli Türk-İslâm eserleri arasında Karesi Beyliği'nden kalan Ahî Yunus Zaviyesi gösterilebilir. Osmanlı egemenliğinden önce Ezine'nin Gazi Süleyman Paşa tarafından Ahî Yunus'a vakfedildiği, onun da Ahî Yunus Zaviyesi'ni 14. yüzyılın ilk yarısında inşa ettirdiği kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁵⁴ Bundan hareketle Ahî Yunus'un hem zaviyenin banisi hem de zaviye çevresinde oluşan iskân nedeniyle Ezine'nin kurucusu olduğu söylenebilir. Yapı kitâbesine göre 1890-1891 tarihinde tamir edilmiştir. Yapının içerisindeki üç adet sanduka tarzı mezarda şahide ve herhangi bir tarih yer almamaktadır. Mahalli rivayete göre bu mezarlar Ahî Yunus ile onun kardeşlerine aittir. Buna karşılık içeride 1906-1907 tarihli mermer kitâbede burası Gazi Süleyman Paşa'nın ihya ettiği dergâh olarak tanımlanmış, Ezine fatihi Ahî Yunus'un mezarının bulunduğu kaydedilmiştir.⁵⁵ Çanakkale'de Gelibolu

⁵² Kemal Ramazan Haykıran, "Aydın'da Bir Ahîlik Merkezi Olarak Eski Çine ve Ahmed Gazi Külliyesi", *YeniFikir* 10/22 (Temmuz 2019), 45-54.

⁵³ Celil Arslan - Methiye Gül Çötelî, "Anadolu - Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 3/6 (Ocak 2015), 198-199.

⁵⁴ E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989), 137-138.

⁵⁵ Ali Osman Uysal, "Çanakkale İli Lâpseki, Biga, Çan, Bayramiç, Ayvacık ve Ezine İlçeleri Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2016", 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*,

Mevlevihanesi de 17. yüzyılın başlarında Ahî Devle Zaviyesi'nin üzerine kurulmuş olmakla birlikte mevcut mimari karakterini 19. yüzyıl sonlarında kazanmış bir eserdir.

Denizli'de Ahî eserlerinden günümüze kalan mezar taşları mevcuttur. Türk devri kültür ve sanat ortamı içinde mezar taşlarının önemli bir yeri olan İbadî Mezarlığı, Anadolu Selçuklu hâkimiyetinin başlangıcından günümüze kadar devam eden kullanımı ve günümüze ulaşan sanatsal mirasıyla Batı Anadolu'da özgün bir yere sahiptir. Kitâbelerine göre Selçuklu ve Beylikler dönemlerinden kalan mezar taşlarında pek çok han, şah ve paşa ünvanlı isimler yanında Ahî Nevruz ve Ahî Mahmud, gibi adlar takip edilebilmekte, Ahîlerin buradaki mevcudiyetleri hakkında önemli ipuçları vermektedir.⁵⁶ Önce Beyliklerden Germiyanogulları'nın, daha sonra aslen bu aileden gelen İnançoğulları'nın (Lâdik Beyleri) hâkim olduğu Denizli'ye gelen meşhur seyyah İbn Battûta şehre girişte karşılaşımını, Ahî Sinan ve Ahî Tuman tekkelerinde ağırlanırken kendisine gösterilen misafirperverliği anlatır.

Ahî yapılarının görüldüğü diğer bir şehir olan Elazığ'daki Harput Ahî Musa Zaviyesi ve Türbesi, mescit-türbe bileşimi şeklinde inşa edilmiştir. Yapının darülhadis ve tekke olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Yıkılmış bir durumda iken son yıllarda restore edilmiş yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir mescit ve bu mekânın güney duvarının doğusuna bitişik daha küçük ölçekli bir dikdörtgen mekândan oluşmaktadır. Doğubatı doğrultusunda dikdörtgen bir formlu plana sahip mescidin üzeri beşik tonozla kapatılmıştır. Tonoz üç adet takviye kemeri ile üç bölüme ayrılmıştır. Türbe, mescit kısmının güney duvarına bitişik, doğu batı doğrultusunda, mescidin yaklaşık yarısı genişliğinde dikdörtgen planlıdır. Bu mekân doğu-batı doğrultusunda beşik tonoz örtülü olup mekânın ortasında sanduka bulunmaktadır.⁵⁷

Erzurum ve çevresinde Ahîlere ait pek çok mezar taşı, türbe ve zaviye bulunduğu kayıtlarda geçmektedir. Ahî Muhammed b. Abdurrahman, Ahî Yusuf, Ahî Pîr Mahmud zaviye, türbe ve mezarları İlhanlı dönemine tarihlenen önemli Ahî yapılarıdır.⁵⁸ Bunlar arasında günümüzde ulaşan Ahî Tuman Baba Türbesi, Ebû Said Bahadır Hân zamanında yaşamış Ahî şeyhlerinden Ahî Tuman için inşa edilmiş yapılardan biridir. İbn Battûta seyahatnamesinde Erzurum'da bizzat Ahî Tuman tarafından ağırlandığını

22-26 Mayıs 2017, Bursa (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2018), 1/65.

⁵⁶ Bk. Pektaş Kadir, *Denizli'de Türk Varlığının Kadim Tarihi: İbadî Mezarlığı* (Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019).

⁵⁷ Ertuğrul Danık, "Harput Ahî Musa Mescit ve Türbesi", *Türk Kültürü Araştırmaları (Dr. Orhan Köprülü'ye Armağan)* XXXIV/1-2 (1998), 37.

⁵⁸ Firdevs Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzurum", *DTCF Dergisi* 56/2 (2016), 278.

kaydeder. Sekizgen planlı türbe bugün harap haldedir (Ek 7).⁵⁹

Eskişehir ve çevresi Ahîliğin Selçuklu döneminden beri aktif olduğu bölgelerdendir. Burada inşa edilmiş Ahî zaviyelerine dair en erken tarihli yapılardan biri Cacaoğlu Vakfıyesi'nde "1261 tarihinde onarıldığı şeklinde" geçen Eskişehir Şeyh Abdullah el-Bedevisi Zaviyesi'dir.⁶⁰ Bugüne ulaşmayan bu zaviye Eskişehir'deki zaviyelerin bilinen en eski örneği olarak düşünülebilir. Bir başka örnek ise Ahîlik anlayışını fütüvvetle bütünleştiren Şeyh Şahabeddin Sühreverdî'nin Zaviyesi'dir (Ek 8).⁶¹ Ahî Mahmud Zaviyesi de günümüze ulaşmayan ahî yapılarındanır.⁶² Zaviyeler dışında Selçuklu döneminde bölgede Ahîlerin bulunduğunu gösteren diğer bir kayıt da Eskişehir Döğenci Köyü Vakıf-ı Kadim olan Ahî Gündüz Çiftliği Vakfı'dır.⁶³

Eskişehir'de, Ahîlik müessesesinin varlığını gösteren mevcut yapıların başında, 1466 tarihli Eskişehir Odunpazarı Edebalı Zaviyesi gelmektedir.⁶⁴ Kurucusunun adı belirtilmemekle birlikte, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda çok önemli bir rol oynayan Ahî Edebalı'nın adını taşıması, 14. yüzyılda ahîlik ile yakın bağlantısını göstermektedir. Bugün tamamıyla yenilenmiş tek katlı, dikdörtgen planlı türbe, içten kubbe, dıştan kırma çatı ile örtülüdür. Türbenin içinde kemerlerin üst bölümünde ve kubbe eteğinde son zamanlarda yapılmış kalemîşi süslemeler bulunmaktadır (Ek 9-10). Ayrıca, Eskişehir Sivrihisar'da 14. yüzyıla tarihlenen Ahî unvanlı kişilere ait çok sayıda mezar taşları bulunmaktadır.⁶⁵ Tüm bunlar ahîliğin teşkilat olarak Eskişehir ve çevresinde önemli bir ekonomik ve tasavvufî güç olduğunu göstermektedir.⁶⁶

Kayseri'de Melikgazi ilçesindeki önemli bir Ahî yapısı olan Ahî Evran Zaviyesi, kuzeybatı güneydoğu yönünde uzanan kareye yakın dikdörtgen planlı bir oturma alanı üzerine inşa edilmiştir. Yapı orta avlulu ve dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Yapının içinde gerçekleştirilen temizlik çalışmaları sırasında turkuaz sırlı levha çiniler bulunmuştur. Kitâbesi bulunmayan yapı, ahîlik teşkilâtının Anadolu'daki kurucularından ve

⁵⁹ Hamza Gündoğdu - Ahmet Bayhan - Muhammet Arslan, *Sanat Tarihi Açısından Erzurum* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2010), 184.

⁶⁰ Ahmed Temir, *Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfıyesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 97.

⁶¹ Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahî Zaviyeleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 18.

⁶² Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü*, 35.

⁶³ Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü*, 58; Osmanlı Arşivi, BOA, Maliyeden Müdevver Defter (MMD). No. 27, Sayfa No. 16.

⁶⁴ Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü*, 18.

⁶⁵ Tahsin Özalp, *Sivrihisar Tarihi* (Eskişehir: Tam-İş Matbaası, 1961), 165-167.

⁶⁶ Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü*, 39.

debbâğ esnafının pîri olan Ahî Evran ile ilişkilendirilerek bir Ahî zaviyesi olarak 13. yüzyıla tarihlendirilir.⁶⁷

Anadolu'da önemli Ahî şehirlerinden sayılan Kırşehir'in karakterini tayin eden şahsiyetlerden biri de Ahî Evran'dır. Ahîlik Anadolu'da Kayseri ve Konya'da gelişmiş olmasına karşın Ahî Evran'ın gelişi sonrası ahîliğin esas merkezi Kırşehir olmuştur. Kırşehir'de birçok Ahî Babası'nın türbesiyle karşılaşılır. Selçuklu Anadolu'sunun çok önemli kişiliklerinden biri de Ahî Evran'dır. Ömrünün son bölümünü Kırşehir'de geçiren Ahî Evran'ın Zaviyesi ve Türbesi bugün kendi ismiyle anılan mahallededir. Kitâbelerden 1450'de türbe üzerine bir binanın yaptırıldığı, bu binanın 1480'de Alâüddeve zamanında genişletildiği anlaşılmaktadır. Ahî Evran ailesinden bir şeyh 1560-61'de mescit kısmını ilave etmiştir. Yapı sonraki ilavelerle bugünkü şekline kavuşmuştur. Zaviyeli ve tabhaneli camiler tipindeki yapıda bol miktarda devşirme malzeme kullanılmıştır. Yapı genel olarak iki kısımdan müteşekkildir. İlki, kubbeli bir orta mekânın iki yanında mescit ve divanhaneden oluşan bölüm ikincisi ise bunlara doğu yönünden bitişmiş kubbeli bir orta bölüm ile çevresindeki iki oda ve türbeden oluşan kısımdır. Taç kapı onarım sırasında eklenmiştir. Taç kapının güneyindeki dışa taşkın duvar içindeki minare 20. yüzyılın başlarına aittir (Ek 11-12).⁶⁸ Giriş cephesinde doğrudan divanhaneye girilebilen kemerli bir açıklık vardır. İki katlı, alt katı beşik tonozlu üst katı ise eyvan biçimindeki divanhane kuzey cephedeki iki pencere ile aydınlatılır. İki basamaklı tek kollu merdivenle ulaşılan taç kapıdan kubbeli giriş bölümüne geçilmektedir. Kubbeyi taşıyan kemerlerden güneyde olanı iki kollu üç basamaklı bir merdivenle çıkılan eyvan biçimli mescide açılmaktadır. Mihrabın üstünde 1560 yılındaki tamiri ifade eden kitâbe yer almaktadır. Giriş kısmının kubbesini taşıyan kemerlerden kuzeydeki divanhanenin duvarına kadar uzatılıp bir eyvana ulaşılmaktadır. Bu kısımda birkaç basamakla ulaşılan bir sekinin üzerinde bir Ahî mezarı ile kuzeybatı köşede minare kapısı vardır. Giriş kısmının doğu duvarının ortasındaki kapıyla türbe kısmına geçilmektedir. Kapıda, Alâeddin Bey'e ait 1481 tarihli kitâbe bulunmaktadır. Türbe kısmı, kubbeli bir orta birim ile kuzey ve güneyde yer alan simetrik iki hücre ve doğuya doğru giden sivri tonozlu bir eyvandan oluşmuştur. Orta sofaya bir kemerle açılan kuzeydeki kubbeli hücre, Ahî Evran'ın türbesidir. Türbe zemini birkaç basamakla çıkılan bir seki hâlinde yükseltilmiş ve buraya Ahî Evran'ın sembolik ahşap sandukası yerleştirilmiştir. Türbe, kuzey ve doğuya açılan alçı şebekeli pencerelerle aydınlatılır. Daha önce zaviyenin mescidi olduğu

⁶⁷ Yıldırım Özbek - Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, 2 (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2008), 477-479.

⁶⁸ M. Yılmaz Önge, "Ahî Evran Zaviyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/530.

ve alçı süslemeli bir mihrabının bulunduğu bilinen doğudaki eyvana da aynı seviyedeki Ahî Evran Türbesi'nin basamaklarından çıkılmaktadır. Burada kimliği bilinmeyen beş ahşap sanduka vardır. Eyvanı doğudaki kemerli bir üst pencere, diğer üç yönden de küçük birer alt pencere aydınlatılmıştır. Eyvanın güney duvarında, Seydi Bey'in oğlu Hasan Bey'in 1450 yılındaki kitâbesi bulunmaktadır. Güneydeki kubbeli oda, onarımla çıkarılan temeller üzerine yeniden yapılmıştır. Zaviyenin onarım sırasında tonoz ve kubbeleri bakır levhalarla kaplanıp türbenin külâhına da ejder figürlü bir alem takılmıştır. Zaviyenin merasim alanı içinde bir de çeşme yer almaktadır. Enine dikdörtgen planlı çeşme zaviyede kullanılan taşla imal edilmiştir.⁶⁹ Yapıda bir süsleme unsuru yoktur. Yuvarlak kemerli bir nişin ortasındaki lüle yenidir. Kitâbesi bulunmayan yapının tarihi bilinmemektedir.

Konya da Anadolu'da Ahî yapılarından türbelerin görüldüğü şehirlerdendir. Konya Bedrettin Gevhertaş Türbesi doğu batı doğrultuda uzanan eyvan şeklinde inşa edilmiştir. Dikdörtgen plan özelliği gösteren türbe, mumyalık ve ziyaret mekânı olmak üzere iki katlı olarak tasarlanmıştır. Her iki katın da üzeri beşik tonozla örtülmüştür.⁷⁰ Konya Evhadüddîn-i Kirmânî Türbesi kare planda inşa edilmiş, üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Gövdeden kubbeğe geçiş küresel bingilerle sağlanmıştır (Ek 13).⁷¹

Sivas'ta bulunan Ahî Emîr Ahmed Türbesi, Sivas'taki Ahîlik teşkilâtının önemli isimlerinden birine âittir. 1333 tarihli vakfiyesinden hareketle bu tarihten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Tümüyle düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş yapı, aksiyal köşeleri pahlanmış kare planlı bir oturtmalık üzerinde yükselen sekizgen gövdeli ve sekizgen piramidal külâhla örtülüdür (Ek 14).⁷² Ayrıca 1323 tarihli Sivas Ahî Mehmed Külâhduz (Süt Evliyası) Türbesi kare planlı üzeri kubbe ile örtülü bir eserdir. Günümüzde kubbenin üzeri kiremitle kaplanmıştır. Kubbe geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmıştır. Türbe içerisine dört ahşap sanduka yerleştirilmiştir. Sivas Şeyh Erzurumi Türbesi de aynı şekilde kare planda inşa edilmiş, üzeri kubbe ile örtülmüştür. Kubbe geçişinde Türk üçgenleri kullanılmıştır.

Anadolu'daki Ahî eserlerinin yer aldığı bir diğer şehir olan Tokat Turhal'da 1586 tarihli Ali Baba Türbesi önünde geniş sivri kemerli, eyvan biçimli bir girişe sahip olup tek kubbe ile örtülü bir yapıdır. Ayrıca 1323

⁶⁹ Önge, "Ahî Evran", 530; Halim Baki Kunter, "Kitâbelerimiz", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 434.

⁷⁰ Aydın, *13-14. Yüzyıllarda Ahîlerin Anadolu Kentlerindeki Kültürel ve Sanatsal Faaliyetleri*, 149.

⁷¹ Aydın, *13-14. Yüzyıllarda Ahîlerin Anadolu Kentlerindeki Kültürel ve Sanatsal Faaliyetleri*, 154.

⁷² Müjgan Üçer, "Sivas'ta Ahî Emir Ahmet Kümbeti ve Halk İnançlarındaki Yeri", *Türk Folkloru Araştırmaları* 1 (1981), 179; İrfan Yıldız, "Ahî Emir Ahmet Türbesi", *Ahîlik Ansiklopedisi* 1 (2016), 85.

tarihli Ahî Yusuf Türbesi kare planla inşa edilmiş olup üzeri düz ahşap tavanla örtülmüştür. Dış cephe oldukça sade tutulmuştur. Güney cephe kapalı olup, batı cephede kare kesitli bir pencere, kuzey cephede yuvarlak kemerli açıklığı ile geçilen boyuna dikdörtgen boyutlu iki pencereye, doğu cephede dikdörtgen bir kapı açıklığına yer verilmiştir. Kapı açıklığının üzerine sülüs hat ile yazılmış bir kitâbe yerleştirilmiştir (Ek 15-16).⁷³

1317 yılında inşa edilen Tokat Ahî Muhittin (Abdullah b. Muhyî) Zaviyesi'nin planı giriş eksenine açılan kubbe ile kapatılmış bir sofa, sofaya güney yönde açılan üzeri tonozla kapatılmış bir eyvan; doğu ve batı yönlerde açılan birer oda ile batı yönde açılan üzeri tonozla örtülü odaya bitişik üzeri kubbe ile örtülü bir türbeden oluşmaktadır. Ahî Muhittin Zaviyesi Anadolu'da yarı açık avlu niteliğindeki sofa mekânı ve yapı kitlesine yalnızca sofadan bağlanan bağımsız eyvan tasarımı ile günümüze ulaşmış en erken tarihli zaviye örneği kabul edilmektedir. Bu mekân tasarımı 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı mimarlığında uygulanan yapı programının arkaik prototipini oluşturmaktadır. Sofa kubbesine geçişi sağlayan kuşaktaki sivri kemerli sağır pencerelerin içi firuze, patlıcan moru renginde geometrik süslemeli sırlı çini mozaikle bezenmiştir.⁷⁴

Sonuç

Anadolu'da Beylikler döneminde sosyal, siyasi ve askerî anlamda söz sahibi olan en önemli gruplardan Ahîler aynı zamanda imar ve inşa faaliyetleri ile de dikkat çekmiştir. Bayburt'tan Aydın'a Tokat'tan Antalya'ya, Erzurum'dan İstanbul'a kadar uzanan coğrafyada çok sayıda Ahî eseri inşa edilmiştir. O dönemin yerel imkanları çerçevesinde inşa ettirilen bu yapılar aslında her bölgedeki mahalli üslubu yansıtan bir anlayışla kurgulanmış ve planlanmıştır. Bu nedenle 13. ve 14. yüzyıllarda inşa edilen çok sayıda farklı işlevli ahî yapıları arasında merkezi bir anlayışın yansımından çok şartlara göre şekillenen bir zenginliğin hâkim olduğu fark edilir. Elbette kaynaklardan mevcudiyetini bildiğimiz bu yapıların büyük bir kısmının bugüne ulaşamaması nedeniyle onlar hakkında kesin ve net bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte mevcut yapıların bir kısmını referans alarak birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Anadolu'da Beylikler döneminde Ankara Ahî Elvan, Ankara Ahî Şerafeddin, Ankara Ahî Yakup, Antalya Ahî Kızı, Antalya Ahî Yusuf,

⁷³ Aydın, *13-14. Yüzyıllarda Ahîlerin Anadolu Kentlerindeki Kültürel ve Sanatsal Faaliyetleri*, 178.

⁷⁴ Aydın, *13-14. Yüzyıllarda*, 206, 219; bk. Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok- İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri I* (İzmir: Akademi Kitabevi, 1994), 71.

Kayseri Ahî Emir Ali (Pişrev), Konya Bedrettin Gevhertaş (Gühertaş), Konya Helvacı Dede (Ahî Zekeriya), Sivas Ahî Emir Ahmed, Sivas Ahî Mehmet Külahduz (Süt Evliyası), Sivas Şeyh Erzurumi, ve Tokat Ahî Yusuf Perende Manzumesi şeklinde kaynaklarda adı geçen çok sayıda külliye yapısı inşa edilmiştir.⁷⁵ Bu manzumeler çoğunlukla medrese, hamam, mescit, türbe ve zaviye gibi yapılarından oluşmaktadır.

Beylikler döneminde inşa edilen ahî cami, mescit, türbe ve zaviyelerin inşasında yapı ve süsleme malzemesi olarak taş, mermer, tuğla, kerpiç, ahşap, alçı ve devşirme malzeme kullanılmıştır. Çoğunlukla taş, kerpiç ve tuğladan inşa edilen yapılarda ahşap pencere ve kapı doğramaları ile kapı ve pencere kanatlarında, kadınlar mahfili korkuluklarında, sandukalarda görülür.

Anadolu'da 13. ve 14. yüzyıllara ait günümüze ulaşmış ahî cami ve mescitleri Ankara ve Antalya'da bulunmaktadır. Bu yapıların Ankara'da olanların neredeyse hepsi enlemesine dikdörtgen planlı ahşap sütunların taşıdığı düz ahşap tavanlı yapılardır. Bunlardan Ankara Ahî Yakup Camii dışındaki camilerde son cemaat mahalli kullanılmamıştır. Antalya'daki Ahî Kızı Mescidi ile Ahî Yusuf Camisi ise kare planlı kubbeli yapılardır.

Ankara ahî cami ve mescitlerinde taş, tuğla, alçı, çini, ahşap ve kalemişi süslemelere yer verilmiştir. Dış cephelerde yapılar son derece sade olup süslemeler mihraplarda alçı ve çini mozaik olarak kendini gösterir. Anadolu'daki ahî camilerinde dış cephede taş süslemenin en yoğun olduğu yapı Ahî Şerafeddin Camii taç kapısıdır. Bu camide ahî yapıları için nadir olan cephede çini mozaik kullanılmıştır. Tuğla malzeme ise çoğunlukla minarelerde kullanılmıştır.

Ankara'daki ahî camilerinde künde-kâri, kafes, oyma ve kabartma süsleme teknikleri uygulanmış minberler ahşabın kullanıldığı alanların başında gelir. Ahşap ayrıca cami içindeki ayaklarda, tavan ve kirişlerde görülür.

Anadolu'da ahîlerden kalan yapılardan türbeler sayısal olarak en öne çıkan yapı türüdür. Tarihsel süreçte ahî manzumeleri farklı sebeplerden ortadan kalksa da manzumelerdeki türbeler o mekâna defnedilen kişiye olan saygı, kutsiyet ve bağlılık nedeniyle halkın ilgisi neticesinde mevcudiyetlerini günümüze kadar devam ettirmeyi başarmış birimlerdir. Ahî türbeleri çoğunlukla zaviyenin hemen yanında görülür. Kimi zaman da zaviye odası ile birleşen türbeler ayrı bir oda şeklinde yapıya eklenmiştir. Kitabelerden ve tarihsel kayıtlardan bu manzumelerde çoğunlukla önce zaviyelerin inşa edildiği daha sonra da kurucu ahîlerin türbelerinin eklenerek onun bir parçası olmayı sürdürdüğü anlaşılır. Ankara'daki

⁷⁵ Bk. 13-14. *Yüzyıllarda Ahîlerin Anadolu Kentlerindeki Kültürel ve Sanatsal Faaliyetleri*.

Ahî Şerafeddin Türbesi ve Tokat'taki Ahî Muhittin Türbesi örneklerinde olduğu gibi zaviyeyle eş zamanlı, onunla birlikte inşa edilmiş türbeler de vardır. Türbe planlarında farklılıklar gözlemlenir. Günümüze ulaşan türbe planlarında kare, dikdörtgen planlı; kare kaide üzerine sekizgen planlı, eyvan biçiminde “L” planlı örnekler vardır. Türbelerde örtü sistemi olarak düz örtü, kubbe, külah ve tonoz kullanılmıştır. Ahî türbeleri diğer ahî yapıları gibi sade eserler olup süsleme sadece taç kapılarda, pencere kemerlerinde, sandukalarda görülür.

13. ve 14. yüzyıllara ait günümüze ulaşmış ahî zaviye yapıları Ankara'da Ahî Şerafeddin Zaviyesi, Kayseri'de Ahî Evran Zaviyesi, Kırşehir'de Ahî Evran Zaviyesi ve Tokat'ta Ahî Muhittin Zaviyesi'dir. Bu zaviyeler merkezi planlı olarak tasarlanmıştır. Merkezi kubbe tasarımında inşa edilen Kayseri Ahî Evran, Kırşehir Ahî Evran ve Tokat Ahî Muhittin zaviyelerinde ara yönler tonozla örtülürken, Ankara Ahî Şerafeddin Zaviyesi'nde kubbe ve tonoz kullanımı yoktur. Zaviyenin düz ahşap örtülü olduğu tahmin edilir.

Ahî zaviye tasarımında merkezi avlu ya da sofa olarak nitelendirilen kısım, üzerinde açıklığı bulunan kubbe örtülü havuzlu mekândır. Bu mekân zaviyede yapılan sohbet, toplu ibadet, yemek gibi kalabalık grupların bir arada bulunmaları için tasarlanmıştır. Havuzlu mekândan biraz daha yüksekte bulunan ve orta avlulu mekândan kısmen daha ayrı tutulmuş küçük pencereci bölüm mescittir. Merkezi avluya açılan eyvanlarda bulunan ve üzeri genellikle tonozla örtülü mekânlar, dervişlerin ikamet ettikleri, misafirlerin konakladıkları ya da mutfak, kiler vb. işlevler için kullanılan bölümler olarak bilinir. Kayseri ve Kırşehir'deki Ahî Evran zaviyelerinde havuza yer verilmeyip merkezi avlu kubbe ile örtülürken, Tokat Ahî Muhittin Zaviyesi'nde havuza yer verilmiş ve merkezi avlunun üstü açıklığı olan merkezi kubbe ile örtülmüştür.

Esasında Anadolu Selçuklu dönemine ait tarikat yapılarının plan tipleri Orta Asya kaynaklı merkezi kapalı avlu-eyvan ilişkisine sahip örneklerdir. Konya'da 1279'da yapılan Sahip Ata Hânkâhı adıyla bilinen zaviye, şadırvanlı kapalı avluya açılan dört eyvanın etrafında odaların çevrelediği, Selçuklu dönemimin tipik mimarî özelliğini taşıyan bir plan şemasına sahiptir. Eretnalılar döneminde yapılan, Mecitözü yakınındaki Elvan Çelebi zaviyesi de yine şadırvanlı, kapalı avlulu ve dört eyvanlı bir yapıdır. Kırşehir'deki Ahî Evran ve Eskişehir'deki Seyyid Gazi zaviyeleri, bu ana plana uygun olarak inşa edilen dörder veya üçer eyvanlı yapılardır.⁷⁶ Dolayısıyla Anadolu Selçuklularından itibaren inşa edilen zaviye yapıları

⁷⁶ Abdülkadir Dündar, “Kayseri İncesu Şeyh Turesan Veli Zaviyesi”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, ed. Orhan Kurtoğlu - Ayşe Çamkara Erginer (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018), 1/460.

aslında ahî zaviyelerinin mimari, kuruluş ve birimleri açısından önemli öncülleri olmuştur.

13-14. yüzyıllarda Anadolu'da Ahîlerin baniliğinde inşa edilen ahî zaviyeleri genellikle süslemesiz, sade ve yalın yapılardır. Ankara'daki Ahî Şerafeddin Zaviyesi, Kayseri'deki Ahî Evran Zaviyesi ve Kırşehir'deki Ahî Evran Zaviyesi'nde herhangi bir süsleme ögesine yer verilmezken Tokat'taki Ahî Muhittin Zaviyesi'nde nadir bir durum olarak sofa kubbesine geçişi sağlayan kuşaktaki sivri kemerli sağır pencereler içerisine dönemin çini süsleme geleneğini yansıtan geometrik motifli sırlı çiniler işlenmiştir.

Özetle ahî yapıları bugüne büyük oranda orijinalliklerini kaybederek ulaşmış olmakla birlikte ilk inşa edildikleri dönem olan 13 ve 14. yüzyılların mimari geleneğini yansıtan eserler olmaları ile dikkat çeken, Anadolu'nun hemen her coğrafyasında inşa edilen özgün yapılardır.

Kaynakça

- Akşit, Ahmet. “Arslanhane Camii’nin İnşa Tarihine Dair Notlar”. *USAD* 9 (Güz 2018), 172-180.
- Arslan, Celil vd. “Anadolu- Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mirası”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 3/6 (Ocak 2015), 198-199.
- Aydın, Fatma. *13-14. Yüzyıllarda Ahîlerin Anadolu Kentlerindeki Kültürel ve Sanatsal Faaliyetleri*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Ayverdi, E. Hakkı. *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri”. *Vakıflar Dergisi* 11 (Ankara 1942), 279- 304.
- BOA, Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter (MMD). No. 27, Sayfa No. 16.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*. çev. Yıldız Moran. İstanbul: E Yayınları, 1979.
- Cantay, Gönül. “Anadolu Türk Beylikleri Sanatı”. *Türkler Ansiklopedisi*. 8/15-29. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Crane, Howard. “Anadolu Beylik Döneminde Mimari ve Himaye”. *Türkler Ansiklopedisi*. 8/36. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Çağatay, Neşet. “Fütüvvet-Ahî Müessesesinin Menşei Meselesi”. *AÜİFD* 1 (1952), 59-84.
- Çağatay, Neşet. “Fütüvvetçilikle Ahîliğin Ayrıntıları”. *TTK Belleten* CLIX (1976), 423-488.
- Danık, Ertuğrul. “Harput Ahî Musa Mescit ve Türbesi”. *Türk Kültürü Araştırmaları (Dr. Orhan Köprülü’ye Armağan)* XXXIV/1-2, (1998), 35-50.
- Doğan, Ahmet Işık. *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler Zaviyeler ve Fütüvvet Yapıları*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Doğru, Halime. *XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahîler ve Ahî Zaviyeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Durukan, Aynur. “Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* (2004), 9-10/391-502.
- Dündar, Abdülkadir. “Kayseri İncesu Şeyh Turesan Veli Zaviyesi”. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşılık Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*. ed. Orhan Kurtoğlu, Ayşe Çamkara Erginer, 1/449-479. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.
- Emir, Sedat. *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok- İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri I*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1994.
- Erdoğan, Abdülkerim vd. *Osmanlılar Devrinde Ankara*. (Ankara: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008), 2/84.
- Erdoğan, Abdülkerim. *Ankara Ahîleri ve Eserleri*. Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, 2011.

Erdoğan, Mehmet Akif. “Anadolu’da Ahîler ve Ahî Zaviyeleri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (2000), 4/37-55.

Ersan, Mehmet vd. *Türklerin Kayıp Yüzyılı Beylikler Devri*. İstanbul: Timaş Yayınları: 2019.

Eyice, Semavi. “Ahî Elvan Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/529. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Eyice, Semavi. “Ahî Şerafeddin Camii”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/ 531-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Eyice, Semavi. “Ahî Şerafeddin Türbesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/532. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Gölpınarlı, Abdülkadir. “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4, (1949-1950), 6-354.

Görür, Muhammet. “Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme”. *Türkler Ansiklopedisi*. 8/46-56. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Görür, Muhammet. “Beylikler Dönemi Mimarisinde Figürlü Süsleme”. *Türkler Ansiklopedisi*. 8/56-61. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Görür, Muhammet. “Beylikler Dönemi Mimarisi”. *Türk İslâm Sanatları Tarihi El Kitabı*. ed. Abdülkadir Dünder. 275-299. Ankara: Grafiker Yayınları, 2021.

Güllülü, Sabahattin. *Ahî Birlikleri*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1977.

Gündoğdu, Hamza vd. *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2010.

Hacıgökmen, M. Ali. “Ankara’da Ahî Hakimiyeti (1330? -1361)”. *Türkler Ansiklopedisi*. 6/830. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Haykıran, Kemal Ramazan. “Aydın’da Bir Ahilik Merkezi Olarak Eski Çine ve Ahmed Gazi Külliyesi”. *Yenifikir* 10/22 (Temmuz 2019), 45-54.

İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*. nşr. İsmet Parmaksızoğlu. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1971.

Kadir, Pektaş. *Denizli’de Türk Varlığının Kadim Tarihi: İlbadi Mezarlığı*. Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.

Karadeniz, Hasan Basri. *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Kazıcı, Ziya. “Ahîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Kunter, Halim Baki. “Kitâbelerimiz”. *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 431-455.

Kürüm, Mükerrer vd. “Aydın’daki Türk Dönemi Eserleri”. *Aydın İl Tarihi*. Ankara: T.C. Aydın Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayını, 2012.

Mülayim, Selçuk. “Anadolu Beylikleri- Sanat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Mülayim, Selçuk. “Anadolu Türk Sanatında XIV. Yüzyıl”. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 10 (1991), 2- 14.

Mülayim, Selçuk. “Plastik Sanatlarda Anlatım Biçimleri ve Üslup”. *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* 2 (1984), 97-114.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvet (Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/261-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Önge, M. Yılmaz. “Ahî Evran Zaviyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/530-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Öney, Gönül. *Beylikler Devri Sanatı XIV- XV. Yüzyıl (1300- 1453)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Özalp, Tahsin. *Sivrihisar Tarihi*. Eskişehir: Tam-İş Matbaası, 1961.

Özbek, Yıldırım vd. *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2* Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2008.

Özen, Firdevs. “İlhanlılar Devrinde Erzurum”. *DTCF Dergisi* 56/2 (2016), 256-286.

Şahin, Haşim. *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300- 1400)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Şaman Doğan, Nermin. “Sanat Tarihi Araştırmalarında Anadolu Beylikleri Dönemi” I. *Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 77-87, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2006.

Tanyeli, Uğur. “Beylikler Dönemi Mimarlığı ve Sanatı”. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 1/233. İstanbul: Yapı - Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.

Temir, Ahmed. *Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Uysal, Ali Osman. “Çanakkale İli Lâpseki, Biga, Çan, Bayramiç, Ayvacık ve Ezine İlçeleri Türk Dönemi Yüzey Araştırması”. *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 22-26 Mayıs 2017 Bursa, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2018, 1/61-84.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri*. Ankara: TTK, 1961.

Üçer, Müjgan. “Sivas'ta Ahî Emir Ahmet Kümbeti ve Halk İnançlarındaki Yeri”. *Türk Folkloru Araştırmaları*. 1 (1981), 175-184.

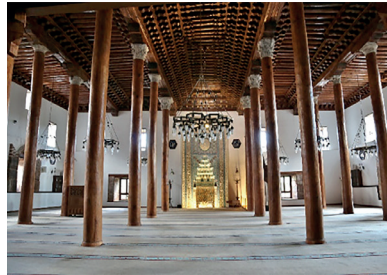
Yetkin, Suut Kemal. “Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 4/3-4, (1955), 39-43.

Yıldız, İrfan. “Ahî Emir Ahmet Türbesi”. *Ahîlik Ansiklopedisi*. 1/85. 2016.

Yılmaz, Leyla. *Antalya, Bir Orta Çağ Türk Şehrinin Mimarlık Mirası ve Şehir Dokusunun Gelişimi (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

Yinanç, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri Anadolu'nun Fethi*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1944.

Ekler

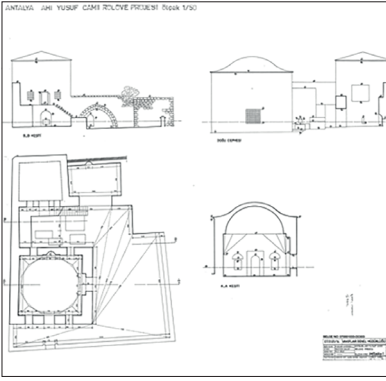
Ek 1, 2: Ankara Ahî Şerafeddin Camii (Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 3: Ankara Ahî Elvan Camii
(Kaynak: VGM Arşivi)

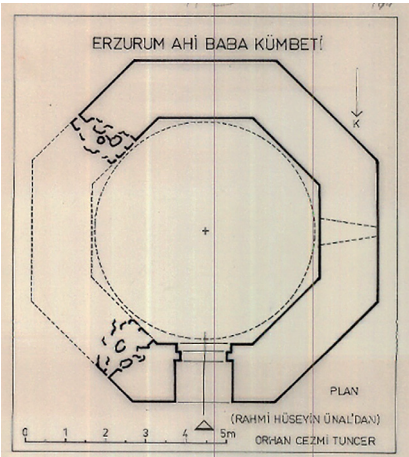
Ek 4: Ankara Ahî Şerafeddin Türbesi
(Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 5: Antalya Ahî Yusuf Türbesi planı
(Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 6: Bayburt Ahî Emir Ahmed Zencani
Türbesi (Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 7: Erzurum Ahî Tuman Baba
Türbesi (Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 8: Eskişehir Şeyh Şhabeddin
Sühreverdî Türbesi
(Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 9, 10: Eskişehir Şeyh Edebalı Türbesi (Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 11, 12: Kırşehir Ahî Evran Zaviyesi (Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 13: Konya Evhaüddin Türbesi
(Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 14: Sivas Emir Ali Türbesi
(Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 15: Tokat Ahî Paşa Mescidi
(Kaynak: VGM Arşivi)

Ek 16: Tokat Turhal Ali Paşa Mescidi
(Kaynak: VGM Arşivi)